

**KIBRIS ORTODOKS KİLİSESİ'NİN KIBRIS'I
TÜRKLERDEN GERİ ALMA PLAN VE PROJELERİ (1601-1839)
CYPRUS ORTHODOX CHURCH'S CYPRUS RECOVERY PLAN AND
PROJECTS (1601-1839)**

HAYDAR ÇORUH

Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Assoc. Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal University Faculty of Arts and Sciences, Department of History
haydarcoruh@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-7632-9721>

Atıf / Citation

Çoruh, H.. 2021. "Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin Kıbrıs'ı Türklerden Geri Alma Plan ve Projeleri (1601-1839)".
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute. 71, (Mayıs- May 2021).
553- 582

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 18.05.2020
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 21.03.2021
Yayın Tarihi- *Date Published* : 15.05.2021
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4370>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by *iThenticate* programında bu makale taranmıştır.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute
TAED-71, Mayıs- May2021 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851
www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunited>

KIBRIS ORTODOKS KİLİSESİ'NİN KIBRIS'I
TÜRKLERDEN GERİ ALMA PLAN VE PROJELERİ (1601-1839)
CYPRUS ORTHODOX CHURCH'S CYPRUS RECOVERY PLAN AND
PROJECTS (1601-1839)

HAYDAR ÇORUH

Öz

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, 1571 yılında Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethinden itibaren Osmanlı Devleti'nin diğer patriklikleri gibi imtiyazlı bir kurumu haline gelmiştir. Bu imtiyazlı durum Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposlarının dikkatlerini kısa bir süre sonra ülke dışına döndürmelerine ve Kıbrıs'ı Türklerin elinden kurtarma çabası içerisine girmelerine sebep olmuştur. Başpiskoposların bu konuda ilk ittifak kurdukları devlet Savoy Hanedanı olmuştur. Ancak bu mücadeleden bir sonuç alınmamıştır. 1601-1650 yılları arasında süren bu mücadele sonrasında Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposlarının ümidi kırılmıştır. Bu tarihten 1800 yılına kadar kesintisiz bir boyun eğme dönemine girilmiştir.

1789 Fransız İhtilali ile başlayan yenedünya düzeni ve Akdeniz'e Rusların inmesi Ortodoks Rum ahalinin yoğun olduğu bölgelerde hareketlenmelere sebep olmuştur. Sultan II. Mahmud'un ilk dönemlerinde ülke çapında baş gösteren ayaklanmalar yerel hanedanların sisteme karşı sürdürdükleri yerel isyanlara dönüşmüştür. Ancak bu hanedanlık iddiaları arasında Rus ajanların yönlendirmeleri ile Mora'da başlayan ayaklanma kısa sürede Kıbrıs'ta da etkisini göstermiştir. Mora ayaklanması uzun zamandır unutulmuş olan bir olguyu, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin Kıbrıs'ı Türklerden kurtarma projelerini yeniden gündeme taşımıştır.

Bu makalede Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin 1601-1839 yılları arasında Kıbrıs'ı Türklerden geri alma planları ve başarısızlığı sonrasında yeniden bir Osmanlı kurumu haline getirilişi, Kıbrıs Başpiskoposu'nun reaya vekaletini elde etmesi ve nihayet 1821 Mora İsyanı ve 1833 Kıbrıs İsyanları ile yeniden eski alışkanlıkları olan Türkleri adadan kovma projelerine geri dönüşleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Ortodoks, Başpiskopos, Hristiyan, Müslüman.

Abstract

Since the conquest of Cyprus by the Turks in 1571, the Cyprus Orthodox Church has become a privileged institution like the other patriarchates of the Ottoman State. This privileged situation caused the Orthodox Archbishops of Cyprus to turn their attention away from the country after a short time and to try to save Cyprus from the Turks. The first state with which the archbishops allied themselves on this issue was the Savoy Dynasty. However, there was no result from this struggle. After this struggle that lasted between 1601-1650, the hope of the Orthodox Archbishops of Cyprus was lost. From this date until 1800, a period of uninterrupted submission was entered.

The new world order that started with the French Revolution of 1789 and the arrival of the Russians in the Mediterranean caused movement in the regions where Orthodox Greeks were concentrated. Sultan II. The uprisings that broke out across the country in the early days of Mahmud turned into local rebellions by local dynasties against the system. However, among these dynastic claims, the uprising that started in the Peloponnese with the guidance of the Russian agents has had its effects in Cyprus in a short time. The Mora uprising has brought a long-forgotten phenomenon, the Cyprus Orthodox Church's projects to save Cyprus from the Turks.

In this article, the Cyprus Orthodox Church's plans to take back Cyprus from the Turks between 1601-1839 and its reconstruction into an Ottoman institution following its failure, the Archbishop of Cyprus's acquisition of the mandate of the reaya and finally the 1821 Morea Revolt and the Cyprus Revolts of 1833 and its old habits, their return to the projects of expelling Turks from the island will be emphasized.

Key Words: Cyprus, Orthodox, Archbishop, Christian, Muslim.

Structured Abstract

In this article, the relations of the Orthodox Archbishop of Cyprus with the Turks in the period that started with the conquest of Cyprus by the Ottoman State in 1571 and lasted for about two centuries were discussed.

At the time when the Ottoman Empire conquered Cyprus, the Venetian State, which was taken over from the Lusignan dynasty, but still maintains a Latin domination, had an oppressive rule. For centuries, Cypriot Orthodox have repeatedly sought help from Turks and Muslims in order to survive this persecution. During the period from the Muslim Arab conquerors who came to the island in 630 due to these calls to the Muslim Turks who conquered the island in 1571, the Orthodox Archbishop of Cyprus was personally subjected to the persecution of the Christian nations.

The Ottoman State had to attack the island many times since the Karpaz Peninsula landing in 1489 for the conquest of Cyprus, which has become a complete boil in the Mediterranean. Pirate attacks originating in Cyprus were among the main reasons for these attacks. Ottomans Sultan II. Until the time of Selim, it was not possible to prevent these attacks, although he sometimes oppressed these attacks, and sometimes he responded through diplomatic means. Seeing themselves as a great power under the protection of the Venetian State, these pirates carried out many actions in the 1570s, such as robbing pilgrimage groups, haunting the ships that state officials traveled, and eventually raiding the Anatolian shores.

Sultan II. Selim, in addition to the enthusiasm of being on the throne, decided to take Cyprus to strengthen his reign and to provide new sources of income for his treasury. In this way, the Sultan would have served the religion to which he was affiliated with the conquest of the island, which has been a problem for the Islamic world for a long time, and fulfilled the necessity of the caliphate he had.

The conquest in 1571 put an end to the suffering of the Orthodox of the island, and another hotbed of corruption in the heart of the Turkish and Muslim world was buried in history. This conquest was an important step not only for the Islamic world but also for the Orthodox world. Thanks to the conquest, the Orthodox Archbishop and bishops of Cyprus, who had left the island because of the Venetian persecution, were able to return to their duties and regain their former powers. The Orthodox Archbishop of Cyprus, which has been turned into an institution of the Ottoman State since this date, was made the only representative of Orthodox in Cyprus with a law decree prepared on May 7, 1572. The Orthodox Archdiocese of Cyprus ended its relations with the Orthodox Patriarchate of Antioch, to which they were affiliated, after returning to the island on September 5, 1600, and became a completely independent church.

The Orthodox Archbishops of Cyprus, with the strength and courage of becoming a fully independent church, were concerned about establishing a new future and a new status for Cyprus, and they started to work and make secret plans to make the island an independent principality or kingdom as it was in the past. . The Orthodox Archbishops of Cyprus, who started to execute these plans since 1601, signed a series of unsuccessful rescue operations with the Savoy Dynasty between 1600 and 1650. The last of these plans, which could not be executed each time due to the intervention of the Ottoman State or the discouragement of the Duke of Savoy, had to be paused for a long time after the failed attempt of the agent named Francesco Accidas, who was sent to the island by the Duke of Savoy, in 1650. remained.

The years 1650-1700 were a new period of revival for the Cyprus Orthodox Church. Thanks to the new privileges and rights granted by the Ottoman State, the Cyprus Orthodox Church has gained a new power that will enable it to take over the island completely. Although given in 1660, the authority of the representative of the reaya, which was the direct representation authority of the Cypriot citizen, which was riveted with an edict in 1754, caused the Archbishops of Cyprus to return to the plans to purify the island from Turks. Franz Georg Maier, who visited Cyprus at the same time, said that the Archbishops of Cyprus have ruled the island almost independently for half a century,

which is sufficient evidence to explain the situation of the Orthodox rulers. As Maier pointed out, the Archbishops' being elevated to the position of direct representatives of the public by the sultan's decree made them believe that the time had come for the island to be ruled directly by an Orthodox judge. However, the biggest obstacle to this plan of the Archbishop was the Palace Translator, who had recently taken over the financial affairs of the island on behalf of Istanbul in 1795. The Archbishop pressed the button in 1804 in order to both get rid of the court interpreter and take over the entire administration of the island and lit the fire of a great revolt that would threaten the whole island. The fact that one side of the arrangement was held by the local landlords of the island, who did not like the Archbishop and the other side of the interpreter, caused the rebellion to spread rapidly to the island, and the bandit was able to take the Muslim and non-Muslim people hostage by seizing all the castles. The Ottoman State was faced with a situation that threatened its sovereignty in Cyprus for the first time since the 1570s, and it assigned İçel Governor Ahmed Pasha and his brother Zeynelabidin to Cyprus in order to hold accountability from those who caused this rebellion to grow to the point of dispossession. İçelli Ahmed Pasha not only ensured the island's loyalty to the Ottoman Empire with the measures he took in a short time, but also ensured the security by imposing a significant portion of the archbishops and bishops to various sentences including execution.

Despite this painful experience in 1804, the Orthodox Archbishops of Cyprus never abandoned the conspiracies and plans for the cleansing of the island from the Turks and, in coordination with the rebellion that started in the Peloponnese in 1821, they took action to light a similar rebellion on the island. The Archbishop of Cyprus, who started to cooperate with the Filiki Etheria Society, which organized the Morea Revolt, wanted to correspond with the Orthodox Patriarch of Istanbul in order to establish a similar revolt on the island. When the letters given to Bennaki, an ordinary Greek, were seized by the Ottoman Empire, this arrangement was also voided, and the Archbishop and bishops who made a rebellion were punished with the crime of treason.

The Archbishops of Cyprus, twice in 1804 and 1821, were unsuccessful in the revolts they initiated to liberate Cyprus from the Turks, either because of their incompetence or because of the disclosure of the Orthodox Greek people who paid allegiance to the power of the Ottoman State. At a time when these failures ended the Orthodox Archbishops of Cyprus' belief that the island would be liberated from Turkish domination, the 1830 population and tax censuses initiated by the Ottoman State encouraged the Archbishops to organize a final revolt in Cyprus. Behind this courage is undoubtedly the French Consul Bottu and the Turks who believe that they will face new and heavier taxes. However, even though the Turks suffered from the taxes to be imposed on the island, they could not go as far as to betray their homeland. The Archbishop and Consul Bottu, who were delayed in understanding this issue, nevertheless made a historical mistake of annexing the island to Greece with a *fait accompli*. The rebellion that broke out in 1833 first started with a boycott of taxation, then started to grow with rebellion in many places in an area starting from the Karapaz peninsula and extending to Paphos, which aimed to drag the island into a general revolt. The Ottoman State evaluated the existing relations on the island using the information obtained from the previous two experiences, and as soon as it determined that the role of Muhassıl Mehmed Emin Ağa, who was famous for his laxity in the growth of the rebellion, he was appointed as a correspondent for his dismissal and Kapucıbaşı Silahşörandan. Thanks to the strict precautions he took, Mehmed Ağa prevented the island from being sacrificed by a revolution and finally the Ottoman domination was established as before. However, this revolt enabled the Ottoman State to see that many authorizations were made until the island administration was handed over to the Orthodox Archbishops of Cyprus, and that the irresponsible actions such as the deputy of the reaya and the transfer of financial affairs from the Muslims to the Christians were the main causes of the rebellion.

Thereupon, the Ottoman Empire decided to go through a series of reforms, which included reorganizing the tax issue of the island, improving the conditions of the population and ending the powers that the viceroys had acquired over time. The new decisions taken in this framework were

rearranged in a way that they could be extended to the whole empire with the announcement of the Tanzimat Edict. With this edict, the Archbishops of Cyprus lost all their rights, which caused them to rule the island almost independently, with the privileges given by the Ottoman State, and turned into ordinary Ottoman officials.

Even after this date, they were provided to receive their salaries directly from the central government they were affiliated with, and they were deprived of the pressure and authority they had established on the island people by using their former tax collection authority. This action actually led to the establishment of a true Turkish domination on the island. At the same time, the Archbishops of Cyprus were not allowed to intervene in the administration and internal affairs of the island again. The Archbishops of Cyprus were in silence until 1881, when the island was conquered by the Ottoman State. The first clashes between Turks and Greeks in the island, where Turkish domination ended, and the first event in which Orthodox Patriarchs took part in these conflicts was the Limassol incident in 1911, eighty years later.

Although it is difficult to understand and explain why and how an institution, which the Ottoman State has grown and nurtured for centuries, signed a chain of betrayals unprecedented in history, justifying the expression "feed the crow, your eye," Nobody can deny the existence of Ottoman rule. However, it would not be wrong to say that this spiral of betrayal was a manifestation of the moral and religious management understanding of the Orthodox Archbishops of Cyprus, based on the fact that the same attitude was maintained during the period of British rule, which had just taken over the administration.

Giriş

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin XVII. yüzyılda devlet ile kurduğu ilişkileri ve Kıbrıs'taki Türk varlığına yönelik ihanet dolu taleplerini anlayabilmek için öncelikle bu kilisenin hangi şartlarda kurulmuş olduğunu ve Osmanlı kurumsal sisteminin bir parçası haline geldikten sonra nasıl bir değişim yaşadığını izah etmek gerekmektedir.

Hıristiyanlık, kurucusu Salamis St. Barnabas'tan sonra Kıbrıs'ta hızla yayılmıştır (Trostyanskıy, 2011: 171; Göktürk, 2015: 296; Hakeri, 1993: 89). Kıbrıs Kilisesi ise 325 yılında toplanan İznik konsülünde alınan kararlar sonrasında İskenderiye Piskoposu Athanasius (328-373)'a biat edilmesiyle kurumsal gelişmesini başlatmıştır (Darcan, 2013: 170). Kilise, kısa süre sonra ortaya çıkan Arius felsefesini reddederek Antakya Kilisesi ile bağlarını koparmış ve kendi yolunu çizmiştir (Göktürk, 2015: 296). Bu ayrılığı fırsat bilen Doğu Roma İmparatoru Zeno (474-491) Kıbrıs Kilisesi'ni tanımıştır (Göktürk, 2015: 296-297; Cobham, 1908: 249).

Kıbrıs, VII. Yüzyılın başlarında İslam ordularının (630'da) saldırısıyla karşı karşıya kalmıştır. Bizans İmparatorları Justinian II ve Nicephorus II Phocas dönemlerinde ada Müslüman saldırılarından korunmuştur (Trostyanskıy, 2011: 172). Ancak XII. Yüzyılda Kudüs'ten ayrılan Lüzinyan hanedanı adada Haçlı egemenliğini başlatmıştır. Lüzinyan Kralı Amaury (1194-1205), 20 Şubat 1196'da Papa Celestine III'e müracaat ederek Kıbrıs Latin Başpiskoposluğunu kurmaya muvaffak olmuştur (Roudemetof-Michael, 2010: 1). Bu tarihten sonra ada her açıdan bir gerileme dönemine girmiştir. Halkın büyük çoğunluğu başka ülkelere göçmek zorunda kalmıştır (Kaffa, 2008: 42). Bu göç esnasında Ortodoks piskoposlar Anadolu'ya sürülmüştür. Altmış yıllık sürgün dönemi Kıbrıs Ortodoks Kilisesi büyük bir çöküş yaşamıştır (Luke, 1921: 13)¹. Buna rağmen Kıbrıs, Lüzinyan hanedanlığı (1192-1489)

¹ Lüzinyan Krallığı'nın temel özelliği sadece Frankların bakış açısından görülen ve yerel köylülüğün Frank feodal sistemi yararına korunan bir serflik halinde devam etmiş olmasıdır. Ancak toplumsal olarak korunan bu durum dinsel otosefali yani Ortodoks Kilisesi'nin bağımsızlığı konusunda aynı serbestiye sahip olmamıştır. Aksine Latin

döneminde en parlak çağını yaşamıştır. Bu refah döneminde Ortadoğu'daki son Hıristiyan toprağı Akka'nın Müslümanların eline geçmesinin (1291) büyük katkısı vardır. Bu fetih, Doğu Akdeniz'in en güçlü şehri Magusa'yı Hıristiyan dünyası için vaz geçilmez bir sığınak haline getirmiştir. Lüzinyan hanedanı buraya uğrayan Avrupalı tüccarlara tanıdığı ekonomik imtiyazlarla doğu ve batı arasında ticaretin gelişmesini temin etmiştir. Mısır ve Suriye ile yapılan ticaretin kârlılığı bölgenin Amalfi, Pisa, Ceneviz ve Venedik gibi İtalyan devletçiklerinin dikkatini çekmiştir. Kısa bir süre sonra ada Pisalı, Cenevizli ve Venedikli tüccarın en çok uğradığı yer olmuştur. Doğu Akdeniz'deki en önemli ticarî merkezlerden biri haline gelen Kıbrıs, yavaş yavaş Avrupa kökenli tarikatların ve askeri zümrelerin de yuvalandığı bir liman haline gelmiştir. Avrupa tüccarının bu ilgisi İslam'ın Akdeniz'deki son durağı Akka'nın çöküşüne, Magusa'nın ise yükselişine sebep olmuştur.

Kıbrıs'ın bu yükselişi kısa bir zaman sonra Anadolu ve Suriye sahillerini tehdit eder hale gelince Melik-i Eşref Barsbay 1426 yılında Kıbrıs'ı baskı altına almış ve vergiye bağlamıştır. 1484 yılında Kral II. Jacques'in ölümü ve Kraliçe Katerina Kornaro üzerinde kurulan baskı adanın Venedik yönetimine geçmesini sağlamıştır (Tutaman, 2017: 98-100).

Seksen iki yıl süren Venedik yönetiminin küçümsediği ve zulmettiği Ortodoks ahali Osmanlı Devleti'ni adaya davet etmiştir (Luke, 1921: 14). Osmanlı Devleti de gözdağı vermek üzere 1489'da adaya bir filo göndermiştir. 1517'de Mısır'ın Türkler tarafından fethi Venedik, Lüzinyan hanedanının Mısır Memluklarına verdiği vergiyi, Osmanlılara verilmeyi teklif etmişti. Osmanlılar bu teklifi artırmak suretiyle revize etmiş ve kabul etmişlerdi (Tutaman, 2017: 101). Mısır'ın fethi üzerine Venedik, tam bir askeri üs haline getirdiği adayı asker kökenli valilerle yönetmiştir. Yeni yönetim ada halkı tarafından benimsenmediği gibi az bir zaman sonra ada sömürge durumuna düştü. Bu durum kısa bir süre sonra Anadolu sahillerini tehdit etmeye başlamıştır (Tutaman, 2017; 101).

Kuzey Afrika, Suriye ve Anadolu sahillerinin yanı sıra Akdeniz'de seyreden Hac gemilerinin Kıbrıslı korsan gemileri tarafından tehdit edilmeye başlanması Osmanlı Devleti'nin fetih kararı almasını çabuklaştırmıştır (Lubin, 2012: viii).

Çağın en güçlü konumunda olan İspanya'nın bütün Kuzey Afrika'yı işgal ederek yeniden bir imparatorluk olma girişimleri, Osmanlı Devleti'ni önce Mısır'ı ele geçirmeye ve ardından bu güçlü rakibini denizlerde hezimete uğratmaya yönelik çok yönlü bir politika geliştirmişti. Ancak İstanbul'un fethi sırasında kurulan ve yavaş yavaş açık denizlere doğru yelken açmaya başlayan Türk donanması henüz bu çaplı bir düşmanla karşı karşıya gelebilecek bir durumda değildi. Bununla beraber İslâm ülkeleri içinde denizden gelebilecek saldırılara karşı koyma kabiliyeti de sadece Osmanlı Devleti'nde vardı. Osmanlılar bu güçlerini ortaya koyabilmek için Akdeniz'i kuşatmaya karar verdiler ve önceliği Ege adalarının ve Kuzey Afrika'nın fethine vermişlerdi. Barbaros Kardeşlerin Osmanlı donanmasının başına geçmesiyle Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'ta hâkimiyetin tesisi İspanyolların Akdeniz'den çıkarılması için gerekli zemini hazırlamıştır (Bilgin, 2013: 182).

Osmanlı Devleti Kuzey Afrika'nın fethiyle Akdeniz kuşatmasını tamamlamıştı. Sıra rakibi İspanya'nın belini denizlerde kırmaya gelmişti. Bunun için de 1520-1570 yılları arasında Ege adaları, Rodos, Malta (kuşatması) ve nihayet Kıbrıs'ın fethiyle taçlandırmıştır (Bilgin, 2013: 182). Bu fetihler en azından doğu Akdeniz hakimiyetini sağlamış ve dünya ticaretinin yeniden bu sulara dönüşünü sağlamıştır. İspanyolların ve Venediklilerin Akdeniz sularından

kilisesine tabiiyetin tedariki için adaya yerleştirilen Roma Katoliklerine bütün servetler peşkeş çekilirken, adalı yerliler serfliğe ve Katolik idaresine mahkûm edilmişlerdi.

çekilmek zorunda bırakılması, Avrupa'nın kuzey kesimlerinde faaliyet sürdüren İngiltere, Hollanda, Belçika, Portekiz ve Danimarka gibi ülkelerin yavaş yavaş Akdeniz'e inmelerini sağlamıştır. Bu tarihten sonra Akdeniz bir manada dünyanın yeni yumuşak karnı, Kıbrıs ise onun en önemli kontrol noktası olmuştur.

Kıbrıs, yeni fatihleri sayesinde bir taraftan Venedik zulmünden kurtulmuş, diğer taraftan Akdeniz'e gelmeye başlayan yeni tüccar devletlerin gemilerinin önemli bir uğrak yeri olmuştur. Bu yeni konum kısa sürede adayı korunaklı liman ve işlek konsolosluk merkezi haline getirmiştir. Bu da hem Kıbrıs ahalisini ve hem de gayrimüslimlerin mensup olduğu Ortodoks camianın zenginleşmesini temin etmiştir. Ortodoks cemaat Türklerin gölgesinde bağlı oldukları İstanbul Patrikhanesi'nin boyunduruğundan da kurtularak, yarı bağımsız yeni bir statü kazanmışlardı. Ancak bu statü onları Osmanlı Devleti'ne daha sıkı bağlarla bağlayacak yerde, gizli gizli adanın Türklerden alınması ve yeniden Avrupa kökenli hanedanlar elinde yönetilmesi için geliştirilen ihanet politikalarına yönlendirmiştir.

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ni Haçlıların ve Latinlerin elinden kurtararak, yeni bir kurumsal statüye kavuşturan Osmanlı Devleti, kilise ile Ortodoks ahali arasında cereyan eden mezhebi meselelere onlar istemedikçe müdahale etmemiştir. Bu sebeple kilisenin içinde bulunduğu ihanet çemberine ait politikaları içeren yazılı belgeler genellikle onlarla bu manada ilişki içerisinde olan devletlerin arşivlerinde bulunmaktadır. Bu durum çalışmanın daha ziyade yabancı araştırmacıların yapmış olduğu çalışmalara yönlendirmiştir. Bunun yanı sıra adada XIX. Yüzyılda çıkan üç ayrı isyan Osmanlı arşivlerine yoğun bir malzeme akışını temin etmiştir. Kalan boşluklar ise Türk araştırmacılar tarafından üretilen malzemelerle doldurulmaya çalışılmıştır.

Bu itibarla çalışma bir Türk kamu kurumu olarak şekillendirilen Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin, fetihten kısa bir süre sonra Türk hakimiyetinden kurtulmak amacıyla yüzünü yeniden Avrupalı güçlere dönüşünü ve bunun için üretilen projeleri ele alacaktır.

1. Kıbrıs'ın Fethi ve Ortodoks Başpiskoposluğunun İhyası

Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından fethinde, Lüzinyan hanedanından ada yönetimini birtakım entrikalarla devralan Venediklilerin, ada halkına uyguladıkları zulüm ve köleleştirme politikasının ortaya koyduğu şikâyet ve muhalefetin büyük katkısı olmuştur.

Sultan II. Selim 1566'da tahta çıktığında, bir taraftan Venedik zulmü altında ezilen adadan gelen çağrılar ve diğer taraftan Kıbrıs yönetiminin koruması altındaki korsanlar, adanın fethi meselesini ön plana çıkarmıştır. Sultan II. Selim, öncelikle tahtını güçlendirecek bir fetih yapmak ve komuta ettiği ordularına ganimet sağlayacak yeni bir zafer alanı açmak istiyordu. Bu fetih aynı zamanda hem ülkesinin refahına katkıda bulunmalı ve hem de İslam dünyasında halife sultana saygınlık kazandıracak güç ve kudreti de sağlamalıydı. Sultan II. Selim, Kıbrıs'ın fethini gündemine alarak bir taraftan yeni Akdeniz politikasına yön verecek planları oluşturmakla uğraşırken diğer taraftan da bu plan ve politikaların sunacağı nimetlerden elde edeceği gelir kalemlerini İslam dininin hizmetinde kullandığını gösteren bir eser de vücuda getirmek istiyordu (Lubin, 2012: 2; Kiss, 2016: 115 vd.)².

Sultan II. Selim'in cihanşümül düşünce ve fikirleri bu manada batılı kaynaklar tarafından ya anlaşılamamıştır veya kasten saptırılmaya çalışılmıştır. Batılılar Sultanın bu fikrini ve

² Sultan II. Selim'in Kıbrıs'ı fethi meselesi yabancı kaynakların hemen hepsinde iki uyduruk rivayete dayanmaktadır. Bu rivayetlerden biri Edirne'de inşa olunacak Selimiye Camii'nin finansmanını sağlanması, diğeri ise Nakşe Adası hâkiminin Sultan'a sunulan içkilerin Kıbrıs üzümünden yapıldığıdır.

çabasını genel olarak işgalci bir mantığa büründürerek aktarmak gayreti içerisindeyler. Kıbrıs üzerine araştırmalarıyla tanınan John Hackett (1901) 1 Temmuz 1570'de başlayan kuşatma sırasında kiliselerin ayaklar altında çiğnendiğini, cemaatin genç, kadın ve yaşlı denilmeden katledildiğini, hatta piskopos ve rahiplerin dahi bu katliamlardan payını aldığını iddia etmiştir (Hackett, 1901: 184-185). Bununla beraber Kıbrıs'ın Türklerin elinde yaşadığı büyük değişimi, Ortodoksların Katolik barbarlığından kurtarıldığı ve dinsel bağımsızlığına kavuşturulduğu gerçeğini görmezden gelememiştir (Hackett, 1901: 188).

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin Türklerin elinde (1571-1878) yaklaşık üç yüz yıl boyunca yeni baştan inşa edildiğini Hackett gibi Rum ve Avrupalı tarihçiler de kabul etmektedirler. Kıbrıs tarihçilerinden Harry Charles Luke de "Kıbrıslı Ortodoksların yüzyıllar boyunca süren toprağa bağlılıklarının Türkler döneminde sonlandığını ve kiliselerinin yeniden ihya edildiğini ifade eder." (Luke, 1921:15-16). Benzeri bir ifadeyi Hill'de de görmek mümkündür. Hill, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi üzerindeki Latin baskısının ancak Türk fethi sonrasında kaldırılmış olduğunu, kilisenin gerçek bağımsızlığa bu dönemde kavuşmuş olduğunu vurgular (Hill, 2010: 18, n. 1)³. Osmanlı fethi sonrasında Ortodoks Kilisesi merkezi sistemin bir parçası haline getirildiği gibi, gayrimüslim cemaatin yönetimi de Başpiskoposların yetkisine verilmiştir (Roudometof-Michael, 2010: 1; Göktürk, 2015: 298). Osmanlı Devleti bu düzenlemeyi 7 Mayıs 1572'de bir kanunnameye konu etmiştir. Bu kanunname ile kilisenin hem hukukî ve hem de parasal problemleri ortadan kaldırılmış ve Kıbrıs reayasının nefes alması sağlanmıştır (Hakeri, 1993: 250; Göktürk, 2015: 298; Smilden, 2007:40-41)⁴. Kilisenin kurumsallaşma aşaması tamamladıktan sonra diğer kiliselerle olan bağımlılıklara da bir son verilmiştir. Böylece zaman içerisinde kiliseler arasında gelişen ve bir nevi düşmanlık üreten sıkıntılar da ortadan kaldırılmıştır. Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposluğu ilk kurulduğunda bağlı olduğu Antakya Rum Ortodoks Patrikliği ile 5 Eylül 1600'de bütün ilişkilerini sonlandırmıştır (Hackett, 1901: 200-203). Osmanlı Devleti, bu tarihten sonra Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposunu ada gayrimüslimlerinin dini lideri olarak tanımıştır (Kyrris, 1996: 263).

Osmanlı Devleti'nin göstermiş olduğu bu alaka, Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposlarının minnettarlık duygularını değil, içlerindeki nefreti ortaya çıkarmıştır. Bu tarihten sonra Kıbrıs Başpiskoposları dış dünya ile Türkler aleyhine ilişki kurmaya başlamışlardır. İlk ilişkiler Savoy Hanedanlığıyla kurulmuştur. Bu ilişki adanın Türklerin elinden alınabilmesi için gerekli girişimlerin yapılması şartına bağlanmıştır (Hadjianastasis, 2015: 151). Ekim 1609 ve Nisan 1611 tarihlerinde başlayan bu ilişkiler 1650'lere kadar devam etmiştir. Savoy Dükü her iki teşebbüste de Başpiskoposun söylemlerini dikkate almıştır, ancak adaya Francesco Accidas adlı bir ajanını göndererek Kıbrıs ahalisinin kendisine meyli olup olmadığını tetkik etme gereği de duymuştur. Accidas adadaki Ortodoks ileri gelenlerle bir araya gelerek Türklerin nasıl katledileceğine dair planlar yapmıştır. Onun vermiş olduğu bilgiler dâhilinde Başpiskopos ve Dük arasında 23 maddelik bir anlaşma imzalanmıştır (Luke, 1921: 17-18; Hackett, 1901: 205-208). 1632'de imzalanan bu anlaşma karşılıklı yardımlaşmanın yanı sıra tahsis edilecek maddi

³ Venedik yönetiminin sonuna doğru, 1566'da Kıbrıs başpiskoposluğu yaklaşık 3 bin duka gelire sahipti ve 1570'de 100 askeri ve yaklaşık 300 kadarda milisi bulunmaktaydı. Bu milisler Salines ve Lemesos gibi yerlerde bulunuyordu.

⁴ Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ne Osmanlı Devleti tarafından tanınan ayrıcalıklar sayesinde fetihten İngiliz yönetimine kadar geçen sürede adanın bir huzur ve mutluluk yuvası olduğu yönünde genel bir algı oluşmuştur. Bu algıya rağmen fethin ilk yıllarından hemen sonra özellikle Kıbrıslı Rumların ve din adamlarının büyük acılar çekmek zorunda bırakıldığı yönünde iddialarda bulunan Rum tarihçilerin varlığı dikkat çekmektedir.

ve manevi katkıları da içermektedir. Bu anlaşmaya rağmen Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposunun çekimser kalması planın gerçekleşmesini engellemiştir (Jennings, 1941: 362).

Kıbrıs Türklerinin yok edilmesi veya adanın Türklerden geri alınmasına yönelik sürdürülen bütün çabaların boşa çıkması, Ortodoks Başpiskoposlarını uygun zaman ve zemin oluşuncaya kadar İstanbul ile iyi ilişkiler kurmaya, politik manevralardan vaz geçmeye ve dindünyevi işlerine dönmeye yöneltmiştir (Hackett, 1901: 208-210). Kilisenin aldığı bu karar, gayrimüslim reaya ile İstanbul arasında bir süredir devam eden soğukluğun ortadan kalkmasını sağlamıştır.

Kıbrıs'taki bu hava Osmanlı Devleti'nin Sultan III. Mustafa döneminde sağlamış olduğu ekonomik büyümeyle yeniden gerginliğe dönüşmüştür. Osmanlı ekonomisindeki bu büyüme 1763 ve 1765 yılları arasında vergi oranlarında meydana gelen fahiş artışlarla alakalandırılmıştır. Ancak bu büyüme Kıbrıs gibi küçük çaplı ekonomilerde bazı sıkıntılara sebep olmuştur. Osmanlı Devleti, Kıbrıs'taki bu duruma çare olmak için Başpiskoposa yeni bir imtiyaz olarak reaya vekilliğini vermiştir. Devlet bu şekilde vergilendirmeden kaynaklanan problemleri ortadan kaldırmak ya da en aza indirmek istemiştir (Luke, 1921: 77; Gündoğdu, 2012: 123).

Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposları reaya temsilciliğini ele geçirdikten sonra bir taraftan reayayı sömürmeye başlamış, diğer taraftan vergilerin çok yüksek olduğuna dair şikayetlerde bulunarak hem kendi sömürü düzenlerine kılıf bulmayı ve hem de devleti tebaa karşısında zor durumda bırakmayı bir adet haline getirmişlerdir. Bu da reyanın zaman zaman devlete karşı sızıldanmasına sebep olmuştur (Cassia, 1986: 7). Osmanlı Devleti, böyle zamanlarda mümkün mertebe reyanın talepleri doğrultusunda karar vermek suretiyle, adanın vergilerinde indirim yapmak zorunda kalmıştır (Tellan, 2011: 94). Bundan sonraki her sıkıntılı dönemde Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposu vergilerde indirim yaptırmak bahanesiyle İstanbul'un yolunu tutar olmuştur.

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri karşısındaki başarısız pozisyonu XVII. Yüzyılda terk edilmiş olan alışkanlıkları bir bir geri getirmiştir. Gayrimüslimleri temsilen eyalet merkezlerinde Başpiskoposlar, taşrada piskoposlar ve rahipler eski alışkanlıklarına geri dönmüştür. Kıbrıs özelinde bu alışkanlıkların başında hiç şüphesiz Ortodoks ahalinin Türklerin aleyhine teşkilatlandırılması siyaseti gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Başpiskoposlarının gizlice sürdürdükleri bu siyaseti yeterince tetkik edememiştir. Bu siyasetin açığa çıktığı dönemde ise devlet, Ortodoks tebaayı karşısına almak istememiştir (Moss, 2012: 190).

Yüzyılın sonuna doğru gerçekleşen Fransız İhtilali (1789) ile başlayan milliyetçi hareketler Rum tebaa arasında da kendini göstermiştir. Buna paralel olarak Mora'da bir devlet kurulmasına yönelik girişimlerin hız kazanması, Kıbrıs'ta da Rum Başpiskoposlarının benzeri bir yapılanma için harekete geçmelerini teşvik etmiştir. Bu amaçla vaktiyle nefret edilen İstanbul Rum Patrikliği ile ilişkiler tazelenmiştir. Bu ilişkilerin odak noktasında Mora'da Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyan çıkarılması halinde, Kıbrıs Ortodokslarının da bütün varlığıyla bu isyana iştirak edeceklerine dair yapılan gizli toplantılar ve bu toplantılarda alınan kararlar vardı (Roudometof-Michael, 2010:1; Smilden, 2007: 37; Hill, IV, 2010: 2).

Kıbrıs Ortodoksları ile kurulan bu ilişkilerden cesaret alan İstanbul Rum Patrikhanesi her ne kadar bütün Ortodoksların hamisi olduğu iddiasında bulunmuş olsa da, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi bu himayeyi XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca sürekli olarak reddeden tavır ve yaklaşımlar sergilemiştir.

2. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin Yeniden Yapılandırılması

Lefkoşa adanın fethiyle Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposluğunun merkezi durumuna gelmiştir. Başpiskoposun dinî nüfuz alanı ise Mağusa, Mesarya, Değirmenlik, Dağ ve Karpaz kazalarıyla sınırlandırılmıştır. Kıbrıs Ortodokslarının Lefkoşa'nın dışında en yetkin ikinci dinsel merkezleri Baf olmuştur. Baf piskoposları "Nefs-i Baf" olarak adlandırılan Baf'ın merkezinde otururdu. Ancak Piskobu, Evdim, Kukla, Hirsofi bölgeleri de Baf'ın nüfuzunda olmuştur. Bir üçüncü yönetim merkezi ise daha düşük bir statüde olan Kiti veya Kitium piskoposluğudur. Ancak ikametgâh olarak bazen Larnaka'yı (Tuzla) bazen de Limasol'u kullanmışlardır. Larnaka, Limasol ve Gilan'ın ruhani reisliğine sahip olan ve adanın dördüncü piskoposluk merkezi olan Girne piskoposluğu aynı zamanda Lefke, Omorfo ve Pendaye kazalarının ruhani reisliğini de yapmıştır (Gürkan, 2000: 159-160). Purcel'e göre Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin XVIII. yüzyılda Lefkoşa, Girne, Magosa, Tuzla'dan başka (XIX. Yüzyılda oluşturulan) Kitima ve Limasol piskoposluklarıyla altı piskoposluğa ayrıldığını iddia etmiştir (Purcell, 1969: 170).

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin metropolitlik sayısındaki bu artışta, Başpiskopos ve üç metropolitine reaya vekâletinin verilmesinin etkisi büyüktür (Göktürk, 2015: 301; Bozkurt, 2001: 10)⁵. Kıbrıs başpiskoposu ve üç metropolitine reaya vekilliği 1660 yılında verilmiş olsa da bu vekillerin kocabaşı olarak görevlendirilmeleri ise 1754 yılında olmuştur (Dinç, 2010: 136-137).

Başpiskoposların kocabaşı olarak görevlendirildikleri bu ilk dönem çok kısa sürmüştür. Bunda yolsuzlukların çoğalmasının etkisi vardır. Buna rağmen kocabaşı bir görev ve yetki olarak varlığını sürdürmüş, hatta bir gelenek halini almış olan bu statü sıradan tüccara ve sivil yetkililere de verilmiştir (Roudometof-Michael, 2010: 2). Bütün bu yetki sınırlamalarına ve kısıtlamalarına rağmen Kıbrıs Başpiskoposlarının ada üzerindeki hâkimiyetlerini devam etmiştir. Franz Georg Maier "Yarım yüzyıldan beri Kıbrıs yarı otonom bir statüde yönetilmektedir. Piskopos ve tercüman adanın mutlak yöneticileri durumundadır. Türkler yönetimde ikinci sıraya düşmüşlerdir. Kaptan Paşa'nın idaresindeki ada piskoposların elinde yönetilmektedir." (Göktürk, 2015: 300; Maier, 1968: 120) diyerek bu gerçeğe işaret etmiştir. Sir Harry Luke de "300 yıldır ezilen Ortodoks kilisesinin Türk hâkimiyetine girdikten sonra en yüksek otorite durumuna geldiğine ve Türk paşasından daha yetkili bir konuma yükseldiğine..." (Göktürk, 2015: 300; Maier, 1968: 120) işaret etmiştir. Kıbrıs'ta Başpiskopos ile yerel hâkimler arasında kurulan bağlar Rusya'nın Akdeniz'e inerek Çeşme (1770)'de Osmanlı donanmasını yok etmesinden sonra hızlı bir şekilde gevşemiştir (Göktürk, 2015: 301; Bozkurt, 2001: 10)⁶. Buna rağmen Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposları, Osmanlı Devleti'nden dinî görevleri dışında başka görevler de elde etmişlerdi. Bu görevlerden en itibarlı olanı reayanın vekaletine ek olarak idari bir görev olan kocabaşı yetkisini de ele geçirmeleri olmuştur. Bu yeni sistem Kıbrıs Başpiskoposluğunun reaya vekilliğinin önemini yitirmesine ve taşrada gayrimüslimlerin devlet ile ilgili işlerinin takibi kocabaşlara devredilmiştir (Şahin, 2005: 69). Bir diğer değişim ile

⁵ Göktürk'e göre Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, 1821'deki Mora ayaklanmasıyla başlatılan Yunan bağımsızlık mücadelesinin Kıbrıs'ta yankısız kalmasını mümkün olamayacağından 19 Haziran 1821'de Filiki Eteryâ liderleri Konstantin Kanaris'in Kıbrıs'a gelmiştir. Burada Etniki Eteryâ'nın bir şubesini kurmuş ve Kıbrıs Başpiskoposu Kiprianos da Hypatros'tan ayaklanmaya destek verme sözü almıştır.

⁶ Göktürk'e göre Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, 1821'deki Mora ayaklanmasıyla başlatılan Yunan bağımsızlık mücadelesinin Kıbrıs'ta yankısız kalmasını mümkün olamayacağından 19 Haziran 1821'de Filiki Eteryâ liderleri Konstantin Kanaris'in Kıbrıs'a gelmiştir. Burada Etniki Eteryâ'nın bir şubesini kurmuş ve Kıbrıs Başpiskoposu Kiprianos da Hypatros'tan ayaklanmaya destek verme sözü almıştır.

vilayet idaresinin dışında kalmış olan başpiskopos ve piskoposlar bu tarihten (1754) sonra yönetime dâhil edilmiştir (Mikropoulos vd, 2008: 38-39).

Baron de Tott, Kıbrıs'ta bulunduğu 1755'te adanın iki ayrı yöneticisinden birinin başpiskopos olduğuna dair bazı tespitlerde bulunmuştur (Hill, IV, 2010: 316; Göktürk, 2015: 299). Bu tespitin en önemli dayanağını Kıbrıs Başpiskoposlarına verilen reaya vekâletinin sağlamış olduğu güç ve kudret oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti bu imtiyazı verirken, Başpiskoposların bu derecede güç kazanabileceğinin farkında olmakla beraber, giderek bir vergi devleti haline dönüşmüş olması sebebiyle, zaman zaman ortaya çıkan vergiye dayalı şikâyetleri en aza indirmek de istemiş olabilir (Cobham, 1908: 395)⁷. Başpiskoposlar ise dinsel görevlerinin yanı sıra kendilerine verilen bu imtiyaz sayesinde reyadan istedikleri oranda vergi toplama konusunda pek fazla bir itirazla karşılaşmamışlardır.

Tarihçi Kiprianos, Kıbrıs Başpiskoposlarının durumundaki bu yükselişini Osmanlı Devleti'nin başpiskopos ve piskoposlara yerel hanedanları kontrol etme yetkisini vermesine bağlamıştır. De Vezin, söz konusu tarihlerde adada bir takım yerel hâkimlerin türedüğinden bahsetmiştir. Bu hakimlerin bizzat Kapudan Paşa tarafından ve kendisini temsilen tam yetkili vali yardımcısı olarak atandığına işaret eden De Vezin, adına muhassıl denilen bu kişilerin zamanla edindikleri güç ve kuvvetle kendi hanedanlıklarını kurma mücadelesi verdiklerini ifade etmiştir. De Vezin, devletin de bu yükselişi dengelemek amacıyla reaya vekili olarak atanan başpiskopos ve piskoposlara muhassılların seçiminde söz hakkı vererek, denetlenmelerini ve güçlerinin kontrolünü sağlamaya çalıştığını, hatta her yıl değiştirilen vali yardımcılarının görev sürelerinin uzatılmasının da doğrudan onların olumlu görüşlerine bağlandığını belirtmiştir. Ona göre, başpiskopos ile muhassıllar arasında kurulan bu dengenin ne derece tesirli bir hal aldığı 1785'te Kıbrıs'ın Divan-ı Hümayun'a devredilmesi hadisesinde görülmüştür. Reaya vekilleri muhassıllar üzerindeki denetim yetkilerini kullanarak, onların da desteğiyle Kapudan Paşa'nın adanın idaresinden el çektilmesini sağlamaya muvaffak olmuşlardır (Luke, 1921: 78-79).

Kıbrıs Başpiskoposları, bu tarihten 1789 Fransız İhtilali'ne kadar muhassıllarla kurmuş oldukları bu bağlar sayesinde Ortodoks ahali kadar adadaki diğer zümreler üzerinde de her türlü denetimi kurabilmişlerdir. Ancak ihtilal sonrasında toplumsal kutuplaşmalarda din etkisini yavaş yavaş yitirirken, milliyetçi yaklaşımlar esas belirleyici unsur olmaya başlamıştır. Avrupa ulusları çok kısa bir zaman diliminde dinsel takıntılardan sıyrılarak var oluş nedenlerini irki akrabalıklara bağlamak ve bu sayede ulus devletler kurmayı, mezhepsel çatışmaları da önleyecek yeni bir yöntem olarak kabul etmişlerdi. Kıta Avrupası bu yeni cereyanın etkisiyle 1789-1840 yılları arasında birçok milliyetçi ihtilale sahne olmuştur. Bu ihtilallerden en çok etkilenen uluslardan biri Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. İhtilalden kısa bir süre sonra Balkanlarda ve Mora'da başlayan milli uyanış hızla Akdeniz ve çevresine yayılmıştır. Dinin birleştirici gücü karşısında daha etkin olmaya başlayan milliyetçi hareketler Osmanlı Devleti'ne karşı bilhassa Rumeli, Mora ve Akdeniz adalarında Ortodoks camianın kışkırtılmasını kolaylaştırmıştır. Milliyetçi akımların etkisinde kalan Ortodoks topluluklar özellikle Rusya'nın Odessa kentinde yetiştirilen ihtilalcilerin de etkisiyle kendilerini dinsel bir terim olan Ortodokslukla değil, irki bir terim

⁷ Bağımsız bir patrik durumunda olan Kıbrıs Başpiskoposu Rumların hem dini lideri ve hem de bir prensi konumundadır. Kıbrıslı Rumların vergi ve diğer meselelerinde Babıali'ye karşı sorumlu olan da odur. Ancak 1754 sonrasında adaya saray tercümanı adı altında tayin edilen sivil yöneticiler karşısında yetkileri elinden alınmıştır. O da bu yetkileri vererek tercümana tabi olmuştur. Ancak bütün yetkilerine rağmen tercümanlar ada Rumlarıyla ilgili bir karar alacakları zaman mutlaka Başpiskoposun onayını almak zorundaydılar.

olan Rum veya Yunanlı olarak ifade etmeyi tercih etmişlerdir. Bu tercihte aynı kaynaktan beslenen şair ve düşünür Rigas Feraios tarafından 1796'da Viyana'da kurulan ve eski Yunan'ı canlandırmak amacını idealize eden Filiki Eteria'nın büyük etkisi vardır. Bu örgüt Türklerle karşı Hıristiyan dünyasını birleştirmeyi ideal edinmiştir. Feraios bu fikri "Megali İdea" olarak formüle etmiştir (Özdemir&Çiydem, 2017:27) Feraios'un bu çabası Ortodoks kimliğinin yerine Rumluk ve Yunanlılık fikirlerinin ikame edilmesini sağlamıştır. Bu örgüt 1816-1830 yılları arasında en coşkun dönemlerini yaşamıştır. Bu yıllar arasında Ortodoks din adamları, megali idea fikri etrafında birleşerek dini kisve altında milliyetçi eğilimleri ön plana çıkaran faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ortodoks din adamları bu yeni reçete sayesinde uzun zamandır gömmüş oldukları baltaları çıkararak Mora, Balkanlar, Girit ve Kıbrıs'ta Türklerden kurtuluş için harekete geçmişlerdi.

Filiki Eterya'nın kuruluşuyla toplumların örgütlenmesinde milliyetçiliğin dinden daha etkin bir silah olarak kullanılabilirdiğinin keşfi, Kıbrıs'ın Türklerden bağımsız kılınmasına yönelik faaliyetleri yeniden alevlendirmiştir (Pirinçi, 2006: 59). Filiki Eterya'nın desteğini arkasına alan Kıbrıs Başpiskoposları Kıbrıs'ın da bağımsızlığını sağlayabilmek için Ortodoks camianın öncelikli meselesinin Rumluk ve Yunanlılık olduğu fikrini yaymaya başlamışlardır. Kıbrıs Başpiskoposunun bu çalışması kısa zamanda meyvesini vermiş ve ada Ortodoksları bu tarihten sonra Türklerle karşı Rumluk iddiasıyla ortaya çıkmışlardır (Michael, 2009: 20; Smilden, 2007: 2).

Kıbrıs'ın fethi yıllarında Türkler Ortodoksluğu Latin hegemonyası karşısında bir direniş kalesi haline nasıl dönüştürmüşlerse, aynı şeyi şimdi milliyetçi esaslara dayanan Mora İsyanı karşısında yapabilmek amacıyla bu defa kendisine tanınan imtiyazları hamisinin aleyhinde kullanmaya çalışan Kıbrıs Başpiskoposunun yetkilerini sınırlandırarak yapmak istemişlerdir. Osmanlı Devleti, bu kez de Kıbrıs Başpiskoposunun denetimini sağlamak için dinî ve siyasî yetkilerden arındırılmış yeni bir zümre olan "saray tercümanı"nı devreye sokmuştur (Smilden, 2007: 37)⁸. Saray tercümanı, Sultan III. Selim'in 1795'te verdiği ferman ile rüşvete bulaşmış olan idarecileri tebdil etmek, tayin edildikleri beldenin vergilerin saptanması ve toplanması konularında da vazifelendirilmişlerdi (Gazioğlu, 1994: 342).

Osmanlı Devleti, reaya vekaletini ve vergilerin toplanması görevlerin Başpiskopostan olarak saray tercümanlarına vermiştir. Bu sayede bir zamanlar Başpiskoposu nasıl muhassılların denetlenmesi için yetkilendirmiş ise, şimdi de saray tercümanını Başpiskopos ve piskoposların denetimini sağlayan bir sisteme dönüştürmüştür. XVIII. Yüzyılın son çeyreğinde Kıbrıs'ta tercüman olarak görevlendirilen Hacı Yorgaki Kornosios, adayı Kapudan Paşa adına yöneten muhassılların ve reaya vekaletini ellerinde bulunduran ruhbanların yolsuzluğa bulaşması sebebiyle reaya vekili olarak görevlendirilmiştir. Saray tercümanı, bu görevinin yanı sıra Ortodoks cemaatin devlete vermekle yükümlü olduğu vergi tahsildarlığı görevini de ele geçirmiştir. Hacı Yorgaki Kornosios, bu yeni statüsüyle 1779-1809 yılları boyunca Kıbrıs'ın İstanbul'daki tek temsilcisi olmuştur. Kıbrıs Başpiskoposu karşısında saray tercümanlarının ortaya koyduğu bu rekabet, görevi ömür boyu yüklenmelerini sağlayan yeni bir ferman ile perçinlenmiştir. Bu sayede Kapudan Paşa'nın maiyetinden olan muhassılların ve ruhbanların idari yönden saray tercümanları karşısında hiçbir değeri kalmamıştır. Elde ettikleri yetkiler sayesinde yolsuzluğa bulaşan muhassıllar kadar reayayı ağır vergilerle ezen Başpiskoposlar da onun hışmından kurtulamamıştır (Çoruh, 2017: 82).

⁸ Kıbrıs'ta saray tercümanları her daim Hıristiyanlardan ve genellikle de Rumlar arasından seçilmiştir.

3. 1804 Kıbrıs İsyanı ve Kıbrıs Başpiskoposunun Yetkilendirilmesi

XIX. Yüzyılın başlarından itibaren saray tercümanı, Kıbrıs'ta üstlendiği idari ve mali rol gereği, bir taraftan devletin gözü kulağı, diğer taraftan ada ahalisinin Babiâli nezdindeki tek yetkili mercii durumundaydı (Michael, 2009: 21-22). Ancak saray tercümanının bu yükselişi, onun düşmanlarının sayılarını artırmaktan başka bir işe yaramamıştır (Roudometof-Michael, 2010: 2; Çoruh, 2017: 82). Bu düşmanlardan biri ve en tehlikelisi uzun zamandır Kıbrıs ile ilgili büyük planları olan Başpiskopos, diğeri ise Başpiskoposun emelleri doğrultusunda kışkırttığı adanın yerel ağalarıydı. Saray tercümanının rakipleri karşısındaki yükselişinin yanı sıra, Fransız ihtilalinin getirdiği milli değerlerin bütün Ortodoks aleminde açığa çıkardığı ihtilal havası, Kıbrıs'ın Türklerden kurtarılması için Başpiskoposa yeni bir fırsat tanımıştır. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Başpiskopos, tercüman Hacı Yorgaki'ye karşı yerel ağaları dolduruşa getirerek yeni bir ihtilal havası oluşturmaya muvaffak olmuştur. 1804 Kıbrıs İsyanı, doğrudan Saray Tercümanı Hacı Yorgaki'yi hedef alsa da isyanın Kıbrıs'ın tamamına yayılmaya çalışılması, tercümanın sadece sebep oluşturmak için kullanıldığını göstermektedir. Bununla beraber isyan saray tercümanlığının kurumsal yapısını ortadan kaldırmak dışında bir işe yaramamıştır.

a) Kıbrıs Başpiskoposluğunun İsyandaki Rolü

Kıbrıs'ta başpiskopos, piskopos ve muhassılların görevlerini kötüye kullanmaları İstanbul'a yapılan şikayetleri artırmıştı. Buna rağmen yeterli önlem alınmaması 1804'te adada geniş kapsamlı bir isyanın çıkmasına sebep oldu. Bu isyan her ne kadar vergilendirmeye alakalı olsa da asıl sebep Kıbrıs Başpiskoposunun yönetim haklarının kısıtlanmış olmasından kaynaklanmaktaydı ki, bu isyanın perde arkasında geçmişte Türkleri adadan çıkarmaya yönelik çabaların olduğu kurulan dış bağlantılardan anlaşılmaktadır (Gazioğlu, 1994: 343). İsyanın bir diğer sebebi ise uzun süre kontrolden uzak kalan muhassılların yolsuzluğa bulaşmalarıdır. Devletin bu yüzden ada yönetiminde yeni düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır. Bu yeni düzende idari işler Türklerle, malî işler ise reâyâ vekillerine devredilmiştir. Bu usul zaman zaman Türk yöneticilerin şikayetlerine neden olsa da bazı reâyâ vekillerinin gösterdiği sadakat sistemin devamını ve desteklenmesini sağlamıştır (*BOA, Hat., nr. 3375-J*).

Mali işlerin reaya vekillerine devri ile başlayan süreçte Kıbrıs Başpiskoposlarının da tıpkı muhassıllar gibi usulsüzlüklere bulaşmış olması yukarıda da belirtildiği gibi sisteme saray tercümanlarının sokulmasına sebep olmuştu. Kıbrıs adasının hazineye gönderilmesi gereken vergilerinin (emvâl-i mîrî) toplanması işi de yaklaşık 28 seneden beri Tercüman Hacı Yorgaki'ye verilmişti. Yorgaki adadan toplanması gereken vergileri köy ve kaza reâyâsına tahammüllerine göre taksim etmekteydi (*BOA, Hat., nr. 3375-J*).

Hacı Yorgaki, bu vergileri piskopos ve muhtarların gözetiminde ve kimseye bir ayrıcalık tanınmaksızın taksim eder ve bir sonraki seneye kadar da tahsil ederdi. Tercümanın dürüst bir şekilde çalışması devleti olduğu kadar reâyâyı da rahatlatmıştır. Fakat iddiaya göre Lefkoşa ayanından eski Müftü Hüseyin Efendi, eski Lefkoşa Alaybeyi Yeğen Hacı Mehmed Ağa, Zankalak oğlu Mehmed Ağa, Dellâlbaşı Ahmed Ağa, Zencirkıran Ahmed, Dümencibaşı yeğeni Zorba Mehmed ve Zorba Kara İsmail ahaliyi Tercüman Yorgaki'ye karşı tahrik ederek hanesine saldırmışlardı (*BOA, Hat., nr. 3375-J*).

Hacı Yorgaki, canını kurtarmak için kaçmıştı. Bunu fırsat bilen eşkıyalar eşyalarını, parasını ve kız kardeşlerinin ziynet eşyalarını zorla alarak hanesini yakmışlardı. Yapılan bu yağmalamanın ardından Lefkoşa'ya dönen eşkıyalar reâyâ vekillerine baskı yaparak kabul edilemeyecek isteklerde bulunmuşlardı. İstekleri yerine getirilmeyince de adanın her tarafında

isyanlar çıkarmışlardı. Eşkîya liderlerinin amacı Hacı Yorgaki'nin mali işlerden elini çekmesini sağlamaktı. Bu sebeple isyancıların elebaşı olan nâib Hüseyin Efendi'yi İstanbul'a göndermişlerdi. Yorgaki'nin azlını isteyen naibin isteğini geri çeviren devlet adanın ileri gelenlerine mevcut duruma itaat etmelerini emrederek, işlerin takibi için adaya bir tercüman vekilinin gönderileceği bildirilmişti. Tercüman Yorgaki işinin başına dönünceye kadar da herkesin bu vekile itaat etmesi gerektiğini bildirmişti. İstanbul'dan adaya gönderilen bir emirde, Tercümanın 28 seneden beri muhbir, muhtar ve mutemet olarak devlete hizmet ettiğini, asla azledilmeyeceği gibi ihtilâl ortadan kalkmasından sonra da reâyâ vekaletine devam edeceği açıkça ifade edilmişti. Emirde ayrıca, eğer bu hususlara riayet edilmez ise isyan etmiş sayılacakları ve bu nedenle de adaya bir daha ayak bastırılmayacakları açık bir şekilde ifade edilmişti (*BOA, Hat., nr. 3375-J*). Bununla beraber tekrar adaya gelmeleri halinde kimse kendilerine sahip çıkmayacak ve muhassıl tarafından derhal yakalanarak cezaları verilecekti. Buna ilaveten manastır, rahib, keşiş ve bütün reâyâ fukaraları padişahın emaneti olarak kabul edilecek, adaya gönderilecek tercüman vekilinin asayiş sağlanana kadar emvâl-i mirîyi toplamakla görevlendirilecek ve herkes de bu karara itaat etmekle mükellef olacaktı (*BOA, Hat., nr. 3375-F*).

b) İçel Mutasarrıfı Ahmed Paşa'nın İsyanı Bastırması

Osmanlı Devleti, eşkıya lideri naibin İstanbul'a gelerek, tercümanın idamını isteyecek kadar cüret göstermiş olmasının arkasında başka bir düşmanın olduğunu, eğer bir destekleyenin olmaması halinde adadaki yerel hakimlerin böyle bir işe kalkışamayacağından şüphe ederek, işin önünün alınmaması halinde başka meselelerle karşılaşılacağından endişe etmiştir. Bu tarihlerde Fransızlarla İngilizlerin Kıbrıs etrafında bulunuyor olmaları ve adayı tehdit edercesine zaman zaman karaya asker çıkarma girişimlerinde bulunmaları bir an önce harekete geçilmesini zaruri hale getirmiştir. Bu sebeple 3-4 Kasım 1804'te İçel valisi Seyid Ahmed Paşa ve biraderi Zeynelabidin Bey kapı halkıyla asayişini sağlamak ve isyanı bastırmak üzere adaya gönderilmişlerdi (*BOA, Hat., nr. 3375-E*).

Ahmed Paşa adaya ulaştığında sahil iskelelerinin eşkıyalar tarafından işgal edildiğini tespit etmişti. Bunun üzerine Girinye iskelesine 24 saat uzakta bulunan Malandırma karyesi açığında demir atarak askerinin bir kısmını karaya çıkarmıştı. Burada birkaç gün kaldıktan sonra üç saat mesafede bulunan Çatoz karyesine gidilerek bir hafta boyunca hareketin ne şekilde icra edileceğini tasarlamıştı. Paşa, adanın bütün kasaba ve köylerine buyrulduklarını göndererek adaya asayişini sağlamak için geldiğini belirtmiş ve ahalinin itaatini emretmişti. Bunun üzerine Kıbrıs muhassılı önce Lefkoşa'ya, ardından beş on kişi ile Tuzla iskelesine giderek yanında müftü, defterdar, naib, miralay ve ihtiyardan birkaç kişiyle yeniden Çatos karyesine gelerek Ahmed Paşa'ya itaatlerini bildirmişlerdi. Muhassıl, Lefkoşa kalesinde 1500 kadar eşkıya bulunduğunu, bunun yanı sıra 2000 kadarının da Değirmenlik kazasını işgal ettiği bilgisini vermişti.

Ahmed Paşa, aldığı bu haber üzerine hemen Değirmenlik kazası üzerine yürümüştür. Önce yarım saat mesafedeki İbihor (Arpere) karyesine girilmiş, ancak burada eşkıya kuvvetlerinin saldırısına uğramışlardı. Zeynelabidin Bey'in tedbiri sayesinde üç saatlik bir mücadeleden sonra eşkıya mağlup edilmiş ve Değirmenlik kazası ele geçirilmişti. Esir alınan eşkıya ele başları idam edilmiş, gerisine aman verilmişti. Bu başarı üzerine İstanbul'a gönderilen tahriratta, esirlerden 40-50 kadarının daha cezaya müstahak olduğu, ancak Paşa'nın Lefkoşa üzerine yürümeye hazırlanması sebebiyle şimdilik bunun ertelendiği belirtilmiştir. İstanbul'dan gelen emirde ise Lefkoşa temizlenene kadar cezanın geri bırakılmasını, aksi halde bunun eşkıyanın direnmesine sebep olabileceği bildirilmiştir. Bu sebeple cezaya müstahak olanların idam yerine Cezâyir-i Garb Ocakları dayılarına asker yazılmaları emredilmişti. Emirde

eşkıyanın gruplar halinde Tuzla iskelesine sevkini ve Cezâyir'den gelecek gemilere nakilleri istenmişti (*BOA, Hat., nr. 3374*).

Değirmenlik'te düzen sağlandıktan sonra Lefkoşa'ya gönderilen emirde, “eğer itaat ederlerse, az bir ceza ile kurtulabilecekleri” belirtilmişti. Ancak Değirmenlik muharebelerinden kaçarak Lefkoşa'ya sığınan eşkıya üzerine gönderilen askere kaleden top atışıyla cevap verilmiş ve emre itaat edilmeyeceği ilan edilmişti (*BOA, Hat., nr. 3374- H*). Bu sebeple devlet Lefkoşa kalesinin bir an önce eşkıyadan temizlenmesini emretmiştir.

c. Lefkoşa Kalesi'nin Eşküyadan Temizlenmesi

Osmanlı Devleti, yukarıda da bahsedildiği gibi Kıbrıs'ın hemen hemen tamamına yayılan bu denli bir isyanın sadece yerel ağalar tarafından ve de vergiler bahane edilerek çıkarılmayacağını, bu isyanı tertipleyen ve yerel ağaları devlete karşı ayaklandıran birilerinin mutlaka olabileceği endişesiyle meseleyi ciddiyetle ele almıştır. Nihayetinde yapılan tatbikatlar ve sıkıştırılan eşkıyanın dış destek arayışları şüphelerin yersiz olmadığını, hatta adanın reaya vekillerinin de bu işin içinde olabileceği kuşkularını artırmıştı.

Lefkoşa kalesindeki eşkıyanın mukavemetini kıramayan Ahmet Paşa, kaleyi üç ay boyunca muhasara etmek zorunda kalmıştı. Bu kuşatma sırasında ada ileri gelenlerinin hiçbir girişimde bulunmaması ve kurtarıcılarını devreye sokmaması üzerine eşkıyaya birkaç defa nasihatçi göndererek teslim olmalarını istemişti. Kuşatma sebebiyle yokluk içinde perişan olan eşkıya, Tuzla'da bulunan Düvel-i ecebiye konsoloslarına adam göndererek Ahmet Paşa ile aralarını bulmalarını istemişlerdi. Bu müracaat isyanın perde arkasında kimlerin ve ne amaçla olduklarını açıkça göstermiştir. Meselenin içerisinde konsolosların varlığı, gayrimüslim reaya vekillerinin bu aşamada devrede oldukları yönündeki şüpheleri kuvvetlendirmiştir. Nitekim, üç ay boyunca muhasara edilmesine rağmen Lefkoşa'daki eşkıya zafiyet göstermeden direnmişken, devreye konsolosların girmesiyle bu mukavemet sona erdirilmiş ve kale teslim alınmıştı. Ahmet Paşa 3 Şubat 1805'te Lefkoşa kalesine girerek eşkıyayı tedip etmiş ve liderlerinin bir kısmını yakalamış olsa da esas liderlerin kaçmış oldukları öğrenilmiştir. Bunun üzerine kaçan eşkıya üzerine asker gönderilerek takiplerine devam edilmiştir (*BOA, Hat., nr. 3375-E*).

Zeynelabidin Bey komutasında Lefke, Girinye ve Baf'a gönderilen birlikler eşkıyanın bir kısmını bertaraf etmeyi başarmıştı. Lefke ve Girinye ahalisine aman verilmiş olmasına rağmen bir kısım eşkıya Girinye kalesine sığınmıştı. Muharebeler sırasında eşkıyadan 40-50 kişi gizlice Tuzla iskelesindeki esnaf ve ahaliye saldırarak hedef şaşırtma taktiklerine teşebbüs etmişti. Bunun üzerine 12 Kasım 1804'te Tuzla kazası naibine bir emir gönderilerek, Tuzla köyleri ahalisinin eşkıyadan kurtulmaları için gereken her şeyin yapılacağı ifade edilmişti. Kaftanî Ağa ile bir gönderilen buyruğunda Tuzla ahalisinin eskiden beri devlete itaat içinde bulunduğu işaret edilerek itaatleri istenmiştir. Tuzla ahali emre itaat ederek isyancıları teslimine hazır olduğunu bildirmişti (*BOA, Hat., nr. 3374-F*). Ahmed Paşa, Tuzla'ya giderek eşkıyadan Lefkoşa Alaybeyi Zankalakoğlu Hacı Mehmed, kethüdası Ahmed, Dümencinin Mehmed, azılı katillerden Kara İsmail, Hamamcıoğlu Mehmed, Cezayirli olarak bilinen iki eşkıya reisi, Pireli Hasan, İmamoğlu Topçu Mehmed ve Kara İsmail'in yeğeni Ali ele geçirilmişti. İşledikleri cürmün büyüklüğü sebebiyle ahalinin ve konsolosların onayı alınarak idam edilmiş olsalar da eşkıya ileri gelenlerinden Bafılı Ali Bayraktar kaçmayı başarmıştı (*BOA, Hat., nr. 3374-F*).

d. Ahmed Paşa'nın Kardeşi Zeynel Abidin Bey'in Adanın İdaresine Tayini

Zeynel Abidin Bey, isyan sırasında gösterdiği üstün başarıdan dolayı Rumeli Beylerbeyliği payesiyle ödüllendirilmiş ve adanın 16 kazası bir mukataa addedilerek işletilmesi Zeynel Abidin Bey'e verilmişti (*BOA, Hat., nr. 3375-D*).

Vezir Ahmed Paşa ise isyanı bastırmada göstermiş olduğu başarı sebebiyle 12 Ocak 1805'te ada hâkimi olarak tayin edilmişti. Ahmed Paşa, ilk iş olarak isyan sırasında toplanamayan mevacipleri tahsile başlamış (*BOA, Hat., nr. 3374-E*), ardından müftü, nakib, defterdar ve diğer ileri gelenlerin tebriklerini kabul etmişti. 16 Ocak 1805'te paşaya sundukları bir arzuhalde, adadaki fitne ve fesadın ortadan kaldırılması, eşkıyanın temizlenmiş olması ve reâyânın refahının sağlanmasından duydukları memnuniyet dile getirmişlerdi (*BOA, Hat., nr. 3374-G*). Arzuhalde ayrıca idarî ve malî işlerin düzene sokulması için yeni bir muhassıl tayini gerektiği belirtilmiştir. Ancak adanın yeni bir ihtilal ile karşı karşıya kalınmasından endişe edilmekteydi. Bu sebeple beş yüz nefer askerle adanın asayişine memur edilen Ahmed Paşa'nın muhassıl tayin edilmesinin daha doğru olacağı bildirilmiştir. Müslim ve gayrimüslim ahalinin de fikri alındıktan sonra talep İstanbul'a gönderilmiştir. Osmanlı Devleti ada ileri gelenleri tarafından ortak alınan bu karar uygun bulunduğundan Ahmed Paşa'nın bir müddet muhassıl olarak adada kalmasının uygun olacağına karar verilmişti (*BOA, Hat., nr.3375-C*). Ayrıca padişah, gönderdiği bir buyruktada; "Manzurum olmuştur, aferin Ahmed Paşa'ya" diyerek paşayı taltif etmiştir (*BOA, Hat., nr. 3375-1*).

1804 isyanı her ne kadar Başpiskopos ve konsolosların bir tertibi olarak ortaya çıkmış olmasa da figüranların adanın ileri gelen eşrafından seçilmiş olması, kurulan tertibin kusursuz işlemini ve adanın her tarafına hızla yayılmasını sağlamıştır. Ancak devlet hızlı davranarak meseleyi çözmeye muvaffak olmuştur. Bu anlamda söz konusu isyan, 1804 yılına kadar hazırlananların en iyisi olmakla beraber başarıya ulaşamamış olması açısından önemlidir. Bütün tertibin ada hakimleri tarafından yapıldığına dair bir sonuç ortaya çıkmış olsa da, ihtilal başarıya ulaşmış olsaydı ada hakimlerinin kim tarafından bu isyana cesaretlendirilmiş olduğu da gün yüzüne çıkacaktı.

İsyan, Hacı Yorgaki'nin ada gelirlerini toplamakla görevlendirilmiş olmasından kaynaklanmıştı. Ancak bilindiği gibi bu tarihe kadar ada gelirlerini toplama işi reaya vekili olan Başpiskopos ve kocabaşların göreviydi. Bu görevin 28 yıldır ellerinden alınmış olması Müslümanlardan ziyade Başpiskopos ve kocabaşları rahatsız eden bir durum idi. Bu sebeple isyana aynı yıl toplanmasına karar verilen gelir fazlalığının sebep olduğu görüntüsü verilmek istenmiştir. Bunun için Müslim ve gayrimüslim ahali, eşraf ve ileri gelen birkaç kişinin ayaklanmasıyla isyanın başlatılmasına karar verilmiştir. Bu karar ada gelirlerinin toplanma işinin reaya vekillerinin elinden alınmasının ortaya çıkardığı büyük bir rahatsızlığın varlığına işaret etmektedir. Bu durumda, tercümanın 28 yıldır bu görevde olmasının Müslümanlardan çok reaya vekillerini, dolayısıyla da öncelikli olarak Başpiskoposu rahatsız etmiş olduğu aşikardır. Bu durumda isyanın başarıya ulaşması halinde bundan en fazla Başpiskopos ve kocabaşların fayda göreceğini söylemek mümkündür. Kaldı ki böyle geniş çaplı bir isyan Müslümanlardan ziyade uzun zamandır adayı Türklerden geri almak için planlar yapan Başpiskopos ve avanesinin işine yarayacaktır.

Osmanlı Devleti 1804 İsyanı'nı erken tedbir almak suretiyle başarıyla bastırmaya muvaffak olmuştu. Ancak bu isyan ne bir ilkti ne de son olacaktı. Kıbrıs, bulunduğu coğrafya itibarıyla Doğu Akdeniz'i kontrol eden en uç nokta olması sebebiyle birçok devlet için hem bir uğrak yeri hem de elde edilmesi sayesinde büyük fırsatlar sunacak bir kara parçasıydı. Ortadoğu'nun, kutsal yerlerin ve özellikle Mısır'ın ve hatta Hindistan'ın kontrolü açısından oldukça değerli bir ada olması önemini artırmaktaydı. Bu durum Osmanlı Devleti'ne dış bileyen

iç ve dış mihraklar tarafından da değerlendirilmekteydi ve fethedildiği 1570'li yıllardan beri ada içinden veya ada dışından gelen tehditlerle Türklerin buradan çıkarılmasına yönelik birçok girişim vuku bulmuştu. 1804 İsyanı'nın başarısızlıkla neticelenmesi adanın uzun bir zaman istikrarını korumasında etkili oldu. Ancak Sultan III. Selim'in başlatmış olduğu ıslahat hareketlerinin bütün ülkede bir takım dengeleri değiştirmeye başlaması, halefi Sultan II. Mahmud tarafından daha da ileriye götürülecek şekilde bu hareketin "Nizam-ı Cedid" in yürürlüğe konulması merkezde olduğu kadar taşrada da bir takım seslerin yükselmesine zemin hazırlamıştır. Sultan II. Mahmud, sefelinin ölümünde kusurlu gördüğü Yeniçeri Ocağı, ulema ve ayan üçlüsünü hedef alarak ülkenin gündeminden bir daha geri dönüşü olmayacak şekilde çıkarmaya karar vermişti. Bu karar Osmanlı Devleti'ni istikrarsızlığa sürükleyen en önemli üç sebebin ortadan kaldırılışını hazırlarken, bu üç unsurdan özellikle Yeniçeriler ve ayanın taşrada yerinin doldurulamaması, Rum tebaanın hareketlenmesine ve nihayet devlet kurma teşebbüsüyle ayaklanmasına kadar uzanan bir dizi isyanın patlak vermesine yol açmıştır. Bu isyanlardan biri olan 1821 Mora İsyanı aslında Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecini başlatması açısından oldukça önemlidir. Bu isyan kendinden sonra Kıbrıs ve Anadolu'da da birçok yerel isyanın çıkışına zemin hazırlamıştır.

4. Mora İsyanını Kıbrıs'ta Uygulama Teşebbüsü (1821)

Mora İsyanını ortaya çıkaran sebepler her ne kadar Osmanlı Devleti tarafından önceden tam olarak teşhis edilememiş olsa da şartların elverdiği oranda alınan tedbirler, hareketin yerinde yok edilmesini hedeflemiştir. Bununla beraber isyanın ilk bakışta İmparatorlukta Rumlarla meskûn yerlerin tamamına yayılabileceğine dair bir belirti yoktu. İsyanın ilk çıkış noktası Eflak ve Boğdan'dı. Bu eyalette asayişin sağlanmasının ardından idarede değişime gidilerek isyanın büyümesi engellenmeye çalışılmıştır. Eyaletin idaresi Fenerli Rumlardan alınarak yerli boyar ve voyvodalara verilmiştir (BOA, *Cevdet-Hariciye*, nr. 2239).

Osmanlı Devleti'nin, isyanla ilgili doğru bir istihbarat yapamamış olduğu, ihtilalin yönünü Mora'ya çevirmesiyle ortaya çıkmıştır. Mora ve çevresinin ayanı olan ve uzun yıllardır Rumları dizginleyen Tepedelenli Ali Paşa'nın ortadan kaldırılmış olması isyanın bölgede yayılmasını adeta teşvik etmiştir. Mora'dan sonra Girit'in de isyan cenderesine alınmış olmasından endişe duyan devlet, Akdeniz adalarında da benzeri ayaklanmaların çıkabileceğinin farkına vardığında geç kalmıştı. Buna rağmen adaların en büyüğü olan ve stratejik öneme sahip Kıbrıs'ı tahkim için muhassıllara emirler gönderilmiştir. Bir taraftan Tuna boylarındaki kalelerin tahkimi için girişimlerde bulunulurken, diğer taraftan da adanın güvenliğini sağlamak üzere Sayda valisi vezir Abdullah Paşa'dan 3-4 bin asker göndermesi istenilmiştir. Bu tedbirlerle ilave olarak reaya elindeki silahlar da toplatılarak her türlü merasim ve toplantı yasaklanmıştır (KŞS., nr. 30, s. 157, h. 3).

Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ta isyan çıkma ihtimalini gündemine almış olmakla beraber, bu isyanın doğrudan devlete yönelik olabileceğini değerlendirememiş olmalı ki, işin takibini bir şekilde isyanın içerisinde yer alacak olan kocabaşı ve eşrafa havale etmişti (BOA, A. E.-Sultan II. Mahmud, nr. 201). Devlet bu hatasından, Rum korsanların isyanı deniz yoluyla Kıbrıs'a ve diğer adalara taşımaya başlamasından sonra dönmüştür.

Rum korsanlar, Rus bandıralı gemilerle gönüllüleri adalara taşımaya başlayınca Osmanlı Devleti bu meseleyi İstanbul'daki Rus elçisi nezdinde protesto etmiştir. Ardından da sahillerdeki hakimlere gönderilen fermanlarla gemilerin titizlikle kontrol edilmesi emredilmiştir (KŞS., nr. 30, s. 84, h. 1, 2). Bu fermana göre Osmanlı karasularına giren her gemi yolcu ve personel sayısını ve kimliklerini beyan etmek zorundaydı. Divan-ı Hümayûn kalemi kâtiplerinden İsmail Kuddusi Efendi Akdeniz boğazına yoklamacı olarak gönderilmiş ve gemilerin aranmasına

muvafakat etmesi emredilmişti (BOA, *Cevdet-Dâhiliye*, nr. 7663). Denizler gibi karada da belgesiz dolaşmak yasaklanmıştır (BOA, *Cevdet-Dâhiliye*, nr. 14429). Ferman İstanbul'dan Anadolu'ya veya Anadolu'dan Rumeli'ye gitmek isteyen Rumların teftişini emretmiştir. Bu kapsamda İstanbul'a gelip giden herkes ya memleketlerine gönderilecek veya ortalıkta dolaşmalarına izin verilmeyecekti. Eğer kişi İstanbul'a gelmekte ısrar ederse sınıf, isim, eşkâl ve memleketi ve başkente ne maksatla geldiklerini gösteren bir belge ile kadıya müracaat edecekti. Kadıdan bu bilgileri içeren bir tezkere alacaktı. Bu tezkereyi taşımayanlara müsamaha gösterilmemesi emredilmişti (KŞS., nr. 30, s. 166, h. 1).

Osmanlı Devleti, Mora İsyanı sebebiyle 22 Mayıs 1821'de Şeyhülislâmdan isyancılara nasıl muamele edileceğine dair bir fetva almıştı. Bu fetvada Şeyhülislâm Abdülvehhab Efendi de Rumlara yeterince sabredildiğini, ancak eşkıyalık yapmakta devam etmekte ısrarlı olmaları halinde katledilmelerinin vacip olacağını ifade etmişti. Abdülvehhab Efendi: "Bugüne şekâvete mübâşeret edenlerin sülüsünü ıslah için sülüsânını iltâf etmek meşrudur." (BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 46911) demiştir.

Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri arasında bulunan bir kayıta da "Kıbrıs'ta kendi halinde olan Rum taifesinin canına, malına, çocuklarına, eşlerine ve kiliselerine tecavüzde bulunulması kesinlikle yasaklanmakta ve buna cesaret edenlerin şiddetle cezalandırılacakları" (KŞS., nr. 30, s. 147, h. 1) bildirilmekteydi. Belgenin devamında Abdülvehhab Efendi fetvasına da atıfta bulunularak, Rum taifesinin öteden beri devletin cizye veren reayası olduğu, en itibarlı tebaa olarak can, mal ve ırzları himaye edildikleri ve her türlü yardımı görmelerine rağmen isyan ederek, İslâm'a ve Müslümanlığa ihanet etmeleri sebebiyle mallarının, eşlerinin ve çocuklarının esir edilmesinin dinen de uygun olduğuna..." (KŞS., nr. 30, s. 147, h. 1) işaret eden bir fetva verilmiş olduğu tespit edilmiştir.

Osmanlı Devleti Mora İsyanı'nı daha önce meydana gelmiş küçük çaplı Ayvalık, Yunda ve Sisam reayasının haydutlukları kabilinden değerlendirmiş olduğundan fetvalarda isyancılara önce nasihatle bulunulması, tenbihname verilmesi ve buna rağmen direnen olursa bunların yok edilmelerine yönelik hükümler yer almaktaydı (BOA, *Cevdet-Dâhiliye*, nr. 2115). Bütün bu tedbirler ve bölge valilerinin müdahaleleri isyanı durdurmaya yeterli gelmeyince acil olarak düzenli orduların devreye sokulması gerekmiştir. Yeniçeri ocağının böyle bir durumda işe yaramayacağını düşünen devlet Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'dan yardım istemiştir. Mehmed Ali Paşa'nın kuvvetleriyle başlatılan saldırılar sonucunda Mora'da isyan bastırılma aşamasına gelmişti (BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 49279).

Osmanlı Devleti, Mora isyanı esnasında içine düştüğü yanılıgyı, diğer bölgelerde de yaşamak istemediğinden isyancılara karşı insafla hareket edilmesinin nelere mal olduğuna işaret eden yeni bir fermanı Lefkoşa meclisine göndermiştir. Fermana Mora İsyanı'nın devleti parçalamaya yönelik olduğuna işaret edilerek, Kıbrıslı Rumların da benzeri bir şekilde isyana kalkışmalarının tespiti halinde hemen merkeze bilgi verilmesi, vakit geçirilmeden üzerlerine asker gönderilerek isyancıların ortadan kaldırılması ve düzenin sağlanması emredilmiştir (BOA, *Cevdet-Askerî*, nr. 49279).

Devlet, Rum nüfusun çok olması sebebiyle ada kalelerinin takviyesinin yanı sıra Müslüman ahalinin kale içerisine çekilip muhafaza edilmesine ve kale içinde müstahkem ev ve işyeri bulunan Rumların sur dışına çıkarılmasına karar vermiştir. Bu itibarla kalelerin cephane ihtiyaçları da kontrol edilerek eksiklikleri giderilmiştir (KŞS., nr. 30, s. 82, h. 1). Kıbrıs'la ilgili bir diğer tedbir adalardan temin edilen kalyoncu neferatı için bedel uygulamasından vazgeçilmesi olmuştur. Aynı şekilde Mora için Kıbrıs'tan talep edilen 300 kalyoncunun da geri iadesi istenmişti (KŞS., nr. 30, s. 160, h. 3).

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ta da benzeri bir isyan çıkarmaması için aldığı tedbirlerin ne derece isabetli olduğu İstanbul Ortodoks Rum Patriği'nden Kıbrıs Başpiskoposuna yazılan bazı mektupların ele geçirilmesiyle anlaşılmıştır (BOA, Hat., nr. 37750-F). İstanbul Ortodoks Rum Patriği, isyanı planlamak üzere Kıbrıs Başpiskoposuna bazı mektuplar göndermek istemişti. Bunun için dikkat çekmesin diye sıradan biri olan Bennaki adlı bir Rum köylüsü seçilmişti. Ancak Bennaki görev karşılığında kendisine vaadedilen parayı zamanında alamayınca mektupları, Osmanlı makamlarına vermiş ve isyanı ifşa etmişti (BOA, Hat., nr. 37750-F).

Mektuplar ortaya çıkınca Kıbrıs'ta birçok soruşturma yürütülmüş ve suçlular tespit edilmişti. Soruşturma sonucunda Başpiskopos Kipriyanos ile Baf, Tuzla ve Girinye metropolitlerinin isyan hazırlığı için Rum ahaliyi kışkırttıkları tespit edilmiştir. Bunun üzerine isyanla ilgili daha önce alınmış fetvalar gereği elebaşların katline hükmedilmiştir (KŞS., nr. 30, s. 157, h. 1).

Kıbrıs'ta Mora benzeri bir isyana teşebbüsten ve din, devlet ve millete ihanet suçlarından toplam 16 kişi idamla cezalandırılmıştır. Bu infazlar yapılmadan önce gayrimüslimlere ait kilise, manastır, mektep, han ve hamamlarda yapılan aramalar sonucunda silah ve cephane depolarına tesadüf edilmesi, infazların yerine getirilmesinde etkili olmuştur (KŞS., nr. 30, s. 157, h. 1).

Bu aramalar sırasında ele geçen belgelerde, Kıbrıs başpiskoposunun isyanı Kıbrıs'a taşıyacak elebaşlarıyla yaptığı bir toplantıda, kendisine yöneltilen "Bu durum daha ne kadar sürer?" şeklindeki soruya, "Birkaç gün daha sürer ve biter. Güzel de olur." (KŞS., nr. 30, s. 157, h. 1) dediği tespit edilmiştir. Yapılan tetkikler sonucunda Kıbrıs Başpiskoposunun Markoli, Mihailhavva, Kocabaşı Abkerci ve Eski Kocabaşı Bennaki'nin Tuzla'da ikamet etmekte olan Rusya konsolosunun konağına giderek toplantılar yapıldığı ve Rus konsolosun desteği alındığı anlaşılmıştır. Hatta olaylarda adı geçen Turisina Piskoposu ve Kocabaşı Misivri Yorgi'nin Rusya ile sıkı ilişkileri olduğu da ortaya çıkmıştır (KŞS., nr. 30, s. 157, h. 1).

İsyanın sonunda elebaşlar arasında bulunan Başpiskopos ve kocabaşların idamına Kıbrıs halkının gösterdiği tepki Avrupalıların gösterdiğinden çok daha fazla olmamıştır. Neticede devlet isyan halinde muhatapların başına ne geleceğini önceden ilan etmiştir. Malumun ilanı bir konuda gayrimüslim cemaatin söyleyecek pek fazla bir sözü kalmamıştır. Sonuçta gayrimüslim cemaatin olaya bakışı da bu nazariyeden olmuştur. Fakat isyanı doğrudan veya dolaylı olarak destekleyen din adamları, olayın unutulmaması için Lefkoşa Faneromen Kilisesi'ne yüzü kapalı bir büst koymak suretiyle Sultan II. Mahmud'u protesto etmek çüretini göstermişlerdi. Hatta Başpiskoposun idamını onun mal ve mülkünü ele geçirmek niyetiyle gerçekleştirildiğini dahi iddia etmişlerdi (Metin, 1999: 146).

Mora İsyanının devam etmekte olduğu 6 Aralık 1821'de birçok Rum piskoposun Marsilya'da toplanarak Kıbrıs'ın Türklerden geri alınmasına dair bir çok planlar yaptıkları, hatta bu piskoposların para toplayarak 1500 kişilik bir ordu kurmak ve adayı ele geçirmek üzere harekete geçtikleri dahi tespit edilmiştir (Alasya, 1970: 207-208).

Bütün bu tespitler dikkate alındığında Kıbrıs'ta da Mora benzeri bir isyan tertiplenmesine yönelik girişimler isyancıların ele geçirilmesiyle idamları ve geride bıraktıkları mallara el konulmasından başka bir sonuç vermemiştir. Ancak devlet Mora'da isyanın ilk başladığı günlerde meseleyi sıradan bir memnuniyetsizlik veya haydutluk mukabili bir iş olarak değerlendirerek, reayanın incitilmemesi için nasihatçiler göndermekle yetinmişti. Ancak zaman geçtikçe işin seyrinin değişmesi, bir bir kalelerin ele geçirilerek Müslüman ahalinin katledilmesi gerçeğin hiç de böyle olmadığını gözler önüne serince tedbirlerin daha kati ve sertleştirilmesi için fetvalar alınmıştır.

Mora'daki hadiseler henüz tamamen durulmamışken Kıbrıs Başpiskoposu ve İstanbul Ortodoks Rum Patriği'nin haberleşme girişimleri, Marsilya'da Kıbrıs'ın Türklerden geri

alınmasına yönelik toplantılar yapılması ve bu toplantılara özellikle din adamlarının önderlik etmiş olması devleti ciddi tedbirler almaya ve yakalanan elebaşların idama mecbur etmiştir.

Burada ilginç olan husus idamlardan sonra ele geçirilen malların satışını tertipleyen ve listesini hazırlayan kişinin Sakızlı bir Rum olmasının yanı sıra müzayedeye katılanların da Rum din adamları ve konsoloslar olmasıdır. Müzayede bir diğer ilgi çekici husus Türklerin, satın aldığı mallarla ilgili olarak Larnaka'daki Fransız konsolos Mechain, 5 Eylül 1821'de Amiral Halgen'a bir mektup göndererek şahit olduğu bir hadiseyi şu şekilde izah etmiştir: "Kıbar ve merhametli bir Müslüman olan Larnaka ağası, birçok Hıristiyan'ın hayatını kurtardığı için, vali tarafından cezalandırılmaktan korkmaktadır." ... "Satışlar esnasında Rumlara ait elbiseler ve evler satın alan, fakat şimdi satın aldıkları bu eşyayı ve evleri idam edilen Rumların ailelerine, çocuklarına geri veren Türkler vardır."(Gazioğlu, 1994: 359)

1821 yılına kadar gücünün doruğuna ulaşan Kıbrıs Başpiskoposları, görevleri ve ödülleri açısından son derece büyük imtiyazlar elde etmiştir. Osmanlı Devleti onun bu yükselişini reayanın memnuniyeti sağladığı sürece desteklemiştir. Ancak Kıbrıs Başpiskoposları bu desteği 1821 yılında başarısız bir isyan girişimi ile suüstimal etmişlerdi. Bu durum Osmanlı Devleti'nin dikkatini Kıbrıs Başpiskoposları üzerinde toplamıştır. Bu sebeple Türkleri Kıbrıs'tan çıkarma projeleri 1833 yılına kadar ertelenmiştir.

Osmanlı Devleti, önce Mora sonra da Kıbrıs'ta karşı karşıya kaldığı isyanların sebeplerini araştırmak yerine önceliği devlet kurumlarının ıslahına vermiştir. Bu amaçla önce Yeniçeri tairesi ortadan kaldırılmış, ardından yeni bir ordu kurulması için bütün kaynaklar seferber edilmiştir. Yeni ordunun masraflarını karşılamak amacıyla ülke çapında başlatılan nüfus ve emlak sayımları ister istemez yeni sorunlara da gebe olmuştur. Uzun yıllar düzensiz toplanan vergiler ahalinin gelirlerine nispetle çok fazlalaşmış, tarıma dayalı hale gelen ekonominin beli bükülmüş ve nihayetinde çiftçi topraklarını ekmek yerine, şehirlere göç etmeye başlamıştı. Bu da devletin var olan kaynaklarını tüketmişti. Sultan II. Mahmud hem ahalinin durumunu yerinde görmek ve hem de ekonomik varlıkları tespit edebilmek için 1830'da modern bir nüfus sayımını devreye sokmuş, ülke çapında emlak tahririne başlamıştı. Ancak bu tahrir vergilerden bıkmış olan Osmanlı tebaasına yeni vergiler konulacağı şeklinde aksettirilince bir anda ülke çapında hareketlenmeler ve yer değiştirmeler başlamıştır. Bu hareketlenmeler merkezden çok uzakta ve bir ada olan Kıbrıs'ta ise eskiden var olan Türk aleyhtarlığını bir anda su yüzüne çıkarmış, adanın Türklerden temizlenmesine yönelik yeni bir girişimin, yeni bir isyanın mazereti olmuştur.

5. 1833 Yılı Kıbrıs İsyancıları ve Başpiskoposluğun Tebdili

Osmanlı Devleti 1830'da başlattığı vergi ve nüfus sayımlarını bütün ülke çapında sürdürürken, bu sayımlar Anadolu'nun ve Arap coğrafyasının bazı bölgelerinde şüphe ile karşılanmıştır. Bu sayım 1831'de Kıbrıs'ta uygulanmasına başlanmıştır. Sayım sonuçlarına göre adada 14.983 Müslüman, 29.140 gayrimüslim olmak üzere toplam 44.206 erkek nüfus bulunduğu tespit edilmiştir (İnalçık, 1964: 43; Erdoğan, 1997: 82-83)⁹.

Osmanlı Devleti, yürürlüğe koyduğu 1831 nüfus sayımı ile 1826 yılında ortadan kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın yerine ikame edilen Asakir-i Mansure-i Muhammediye

⁹ Bu nüfus Ömer Lütfi Barkan'ın bir hanenin sahip olduğu tahmini nüfus miktarı olan 5 rakamı ile çarpıldığında adada toplam 221.030 nüfus bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu nüfus Ömer Lütfi Barkan'ın bir hanenin sahip olduğu tahmini nüfus miktarı olan 5 rakamı ile çarpıldığında adada toplam 221.030 nüfus bulunduğunu söylemek mümkündür.

Ordusu'nun ihtiyacı olan askerliğe elverişli nüfusu ve bu ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere vergiye tabi mükellefleri tespit etmeyi amaçlamıştır.

Sultan II. Mahmud, Asakir-i Mansure ordusunun asker ihtiyacını karşılamak için başlattığı nüfus sayımı ile işin sadece bir parçasını hal yoluna koymuştur. Sayımın ikinci ayağını oluşturan vergi tahriri için diğer yerlerde olduğu gibi Kıbrıs'ta da ortamın müsait olmadığına karar verilerek emlak sayımı 1833 yılına ertelemiştir (Aydın, 1990: 81-90; Kütükoğlu, 1995: 395-400).

Kıbrıs'ta 1833 yılında uygulamaya konulan emlak tahriri ahali arasında yeni bir vergi sisteminin getirileceği dedikodularının çıkmasına sebep olmuştur. Bu dedikodular bilinçli bir şekilde yaygınlaştırılmış ve fesadın çerçevesi genişletilmiştir. Bu durumu fırsata çevirmek isteyen Kıbrıs Başpiskoposu, adanın Türklerden arındırılabilmesi için yeni bir planı yürürlüğe koymuştur. Vergi meselesi bütün adanın meselesi olması sebebiyle hiçbir kesimin buna duysuz kalamayacağını hesabını yapan Kıbrıs Başpiskoposu, bu konuda Fransız Konsolos Bottu'dan yardım almıştır. İki kafadar vergi tahsilatı aleyhinde büyük bir kampanya yürütmüşlerdir. Başpiskopos ve konsolosun bu çabası Kıbrıs'ın birbirine zıt iki ayrı cephesinde meyvelerini vermiş ve Baf'tan Karpaz'a kadar olan bölgede eş zamanlı isyanlar patlak vermiştir.

İsyan iki ayrı cephede çıkmış olmakla beraber ayaklanmaların asıl merkezi Baf Kasabası'dır. Bunun sebepleri irdelenirken adanın içinde bulunduğu yoksulluk ve bitkinliğin her ne kadar ön palanda olduğu düşünülse de isyanın asıl sebebi adaya dışarıdan yapılan müdahaleler olduğu anlaşılmaktadır. Adanın her iki cephesinde eş zamanlı başlayan isyanda Müslim ve gayrimüslimler arasında geçmişe dayalı problemlerin var olduğu düşünülecek olsa da isyanın büyüüp genişlemesinin esas sebebi yabancı konsolos müdahalesiyle ilişkilendirilmiştir. Bu yönüyle 1833 Kıbrıs İsyanı Osmanlı topraklarında dış müdahale ile çıkarılan isyanlardan çok da farklı değildir (Samur, 1996: 97-100).

İsyan, her ne kadar kendisinden fazladan peksimet istenen Gavur İmam adlı bir kişinin itirazı üzerine başlamış gibi görünse de gerçekte Gavur İmam'ın isyandaki rolü, Avusturya konsolos vekili Apostopol'un öldürülmesiyle sınırlı kalmıştır. Daha da önemlisi, adayı bir eşeksirtında dolaşarak, köyleri telaşa veren ve ayaklanmaya çağıran Fransız konsolos ve Başpiskoposun faaliyetleri göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Ögleki Karpaz kasabasında çıkan isyanın Başpiskopos kaynaklı olması, geçmişteki (1601-1650) örneklerle kıyaslandığında, meselenin vergilendirmeden daha farklı bir boyutunun da olduğunu göstermiştir. Diğer bir deyişle 1833 İsyanı, 1821 yılında başarısız olan "Türklerden kurtuluş hareketinin" bir rövanşı olarak değerlendirilebilir (Gürkan, 2000: 132).

İsyanın çıkış sebepleri arasında vergilerdeki ani yükselişlerin etkisinin olduğunu da göz ardı etmemek gerekir. Konsolos Bottu da bu hususu gündem yaparak ada ahalisinin teveccühünü kazanmış görünmektedir.

Osmanlı Devleti 1821 Mora ve Kıbrıs isyanlarının meydana getirdiği yıkımı engellemek ve ahalinin üzerindeki vergi baskısını ortadan kaldırmak amacıyla 1824 yılında Kıbrıs reaya vekillerinin (kocabaşı) talepleri doğrultusunda bazı düzenlemeler yapmıştı. Yapılan yeni düzenlemeye göre gelecek dört yıl boyunca Müslümanlardan toplam verginin 1/5'i, gayrimüslimlerden ise 4/5'ü alınması kararlaştırılmıştı. Ancak vergilendirmedeki adaletsizlik ortadan kalkmayınca 1827 yılında yeni bir düzenlemeye gidildi. Bu düzenleme ile nüfus oranı dikkate alınarak Müslümanların vergi matrahı 1/8'e düşürülmüştür. Bu durum gayrimüslimlerin yeni vergi sistemini sorgulamalarına sebep olmuştur (BOA, HAT., nr. 708/33940). Ancak yapılan nüfus tahriri dikkate alındığında Kıbrıs'taki gayrimüslim nüfusu (14.834) ile Müslüman nüfus (6.138) arasında 1/8 değil, yaklaşık 1/3 nispetinde bir fark vardı. Bu durum 1833 isyanının görünür sebebinin, Gavur İmam'ın konsolos vekilini öldürmesi değil, vergi oranlarındaki

adaletsizlikle alakalı olabileceği anlaşılmaktadır. Bununla beraber, isyan sırasında mutedil davranarak devletin yanında yer alması gereken bir devlet görevlisi olarak Kıbrıs Başpiskoposunun isyanın yayılması için Fransız Konsolos Bottu ile irtibata geçmesi, olayın aslında bir tertipten ibaret olduğunu açıkça göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ta kurduğu sosyoekonomik düzen imparatorluğun diğer bölgelerindekilerden bazı farklılıklar göstermektedir. Devlet uzun süren savaşlar boyunca adanın savunması, adadan asker temini ve hatta reyanın can ve mal güvenliğinin sağlanması gibi işlerde sorumluluğu daima Türk tarafına yüklemiştir. Bu yönüyle bakıldığında adada giderek azalan, fakirleşen ve fedakârlık etmek zorunda kalanlar hep Türk nüfus olmuştur. Bu durum Türlerin nüfus ve gelir bakımından reayaya göre son derece fakir kalmasının başlıca sebeplerinden birkaçıdır. Vergilendirilmede 1/3 nispetini değil, 1/8 nispetinin uygulamasının tercih nedeni de bu olsa gerek. Adanın vergi matrahı saptanırken şüphesiz devlet kendi başına hareket etmemiş, adanın ileri gelen gayrimüslim reaya vekillerinin, kocabaşlarının ve Müslüman eşrafının da onayını almıştır.

1833 İsyanı'ndan sonra da reaya vekilleri tarafından İstanbul'a gönderilen bir heyet ile yapılan istişareler sonucunda vergi oranının 1/8 olarak kalmış olması, Türklere yapılan bu indirimin haklı sebeplere dayandığını göstermektedir (Aktan, Dileyici, Saraç,2002: 212-213).

1833 İsyanı'nı ortaya çıkaran esas problem her ne kadar vergi oranlarındaki bir farklılaşma gibi görünse de çatışmalarda konsolos ve papazların üstlendikleri rol, hadiselerin geniş bir araziye yayılmasını sağlamıştır. Buna rağmen isyancıların kendi cemaat liderlerine itimatları kalmamıştır. İsyancılar aralarından seçtikleri iki kişiyi İstanbul'a göndererek devletle pazarlığa oturmaları da bu isyanın örgütlü bir eylem olduğunu göstermiştir. Gavur İmam denilen kişiyle aynı tarihlerde adada keşif gezilerine çıkan Fransız konsolos Bottu'nun halkı tahriki ve akabinde de Karpaz'da bir papazın ayaklanması, ayaklanmanın geniş çaplı örgütlenmenin sonucunda patlak verdiğini ortaya koymaktadır.

Fransız konsolos Bottu'nun Kıbrıs'taki faaliyetleri muhassıl raporlarında da yer almıştır. Konsolos Bottu hakkında hazırlanan 29 Kasım 1833 tarihli raporunda Muhassıl Mehmet Ağa:

Konsolosun birkaç seneden beri Fransız tüccar ve tebaasının işleriyle ilgilenmek için Tuzla kasabasında ikamet ettiğini belirtmiştir. Osmanlı belgelerinde müstemen olarak kaydedilmiş olan Konsolos Bottu, asli görevi olmamasına rağmen reyanın işlerinin takibini de yaptığı anlaşılmaktadır. Konsolosun isyana müdahil olmasının başlıca sebepleri arasında konsolosluk faaliyetleriyle Osmanlı Devleti'nin çıkarlarının çatışmış olması gösterilmiştir. Osmanlı Devleti, İstanbul'daki Fransız elçisinden isyana doğrudan müdahil olduğu tespit edilen Konsolos Bottu'nun kontrole alınmasını istemiştir. Elçiliğin gerekli tedbirleri almaması halinde konsolosun Kıbrıs'tan uzaklaştırılmasının kaçınılmaz olacağı bildirilmiştir. Şayet konsolos kontrol altına alınırsa, bunun Kıbrıs reyası ile devlet arasındaki buzların erimesini sağlayacağı gibi Fransa ile kurulan dostane ilişkilerin devamı da buna bağlı olacaktı (BOA, HAT., nr. 687/33358-L).

Soruşturmalar derinleştikçe isyanın müdahillerinden Gavur İmam'ın yanı sıra Kıbrıs alaybeyi, müftüsü ve dizdarı da Avusturya konsolos vekili Apostopoli'nin öldürülmesinden sorumlu tutulmuşlardı (BOA, HAT., nr. 381/20572-F). Soruşturma esnasında Kıbrıs'taki diğer konsoloslar devreye girerek Osmanlı Devleti'nden suçluların cezalandırılmasını istemişlerdi. Hâlbuki Fransız konsolos Bottu'nun hadisedeki payı bu konsoloslar tarafından görmezden

gelinmiştir. Bu da isyanın daha önceden planlandığını göstermektedir (BOA, HAT., nr. 381/20572-D)¹⁰.

1833 Kıbrıs İsyanı'nı tetikleyen hususlardan biri de Akdeniz'de yaygınlaşan korsan faaliyetlerin önünün alınamamış olmasıdır. Söz konusu korsanlar Mora'da kurulma aşamasına gelen devlete dış destek sağlamak amacıyla Avrupa devletlerine baskı yapmak ve onları bölgeye çekmek için Türklere olduğu kadar İngiliz, Amerikan ve Fransız donanmalarına da saldırmaktaydılar. Bunun için de sık sık Kıbrıs sularına uğramakta ve adadan yiyecek ve su temin etmeye, bu sırada da adadaki Ortodoks Rum ahaliyi kendi saflarına çekmeye çalışmaktaydılar.

Mora İsyanı sırasında Kıbrıs'ta henüz bir kıpırdanma olmamasına rağmen, vergilerin toplanması gündeme geldiğinde reyanın devlete değil, taşrada sürdürülen yanlış uygulamalara tepki gösterdiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık ayaklanmanın büyümesinde Başpiskopos ve Konsolos Bottu'nun özel katkısı olmuştur. Bunların dışında hadiselerin bu derece büyümesinde devletin istihbarat eksikliğinin de büyük katkısı olmuştur. Ayrıca ada yönetiminde bulunan muhassılların da isyan sırasındaki gevşek tutumları meselenin büyümesine zemin hazırlamıştır. Öyle ki, muhassıl Mehmed Emin Efendi, reyanın zarar görmesini istemediğinden isyanın istimal et yoluyla yatıştırılması için özel bir girişimde bulunmuş, İstanbul'u bu yönde ikna etmiştir. Bu da isyancılar tarafından devlet mekanizmasının işletilmesinde bir zafiyet olduğu şeklinde algılanmıştır (BOA, HAT., nr. 33358-C). Buna rağmen yeni atanan Muhassıl Kapıcıbaşı Mehmed Ağa'nın şahsi tecrübesi ve gayretkeşliği isyanın bastırılmasını sağlamıştır (BOA, HAT., nr. 37695-A).

İsyan sürecinde mahalli yöneticilerden ümidini kesen Müslim ve gayrimüslim ahali, aralarından temsilciler seçerek isyanın bitirilmesi için merkezle işbirliği yapmak istemişlerdi. Müslümanlar Hacı Mustafa Ağa'yı, reaya ise Kocabaşı Hacı Hisitoğlu'nu vekil tayin etmişlerdi. Söz konusu vekiller İstanbul'a giderek adadan tahsil edilmek istenen vergilerin yeniden takdir edilmesini talep etmişlerdi. Ancak bu vergiyi şişiren, ahalinin tepkisine sebep olan husus daha önce muhassıl olarak görevlendirilen Mehmed Emin Ağa'nın devlete olan borçlarının olduğu bu teşebbüs sırasında anlaşılmıştır. Adanın vergi borcu toplamda 5 yük 50000 kuruş iken, muhassılın borçlarıyla ahalden tahsili istenen miktar 1200 kese idi (BOA, HAT., nr. 37695-D).

Vergi miktarındaki bu ani artış aslında taşradaki memurların merkezi doğru bilgilendirmemesinden kaynaklanmıştır. Oysaki muhassılların vergiler ile kendi masraflarını ayrı cetvellerde göstermeleri gerekmektedir. Bu durumda kendi masraflarını vergiye dahil ederek toplamak istemeleri patlak veren isyanın en önemli sebebinin teşkil etmiştir. Bu da uzun zamandır adada huzursuzluk çıkarmak için fırsat bekleyen yabancı güçlerin işine gelmiştir.

Fransız Konsolos Bottu, bu fırsatı kaçırmamış ada yönetiminin vergi yolsuzluğunu yerinde görmüş ve kullanmıştır. Şubat 1833'te vergi sayımı başlayınca Bottu bundan istifade etmek ve bir isyanın fitilini ateşlemek üzere Tuzla çevresinde cemiyetler toplanmasını teşvik etmiştir. Bottu Mayıs 1833'ten itibaren eşek üzerinde adanın her tarafını gezerek büyük tahrik meydana getirmiştir. Konsolos bu faaliyetleri tek başına değil, Kıbrıslı Babaso ve onun oğlu Nikola adlı kişilerin yardımıyla gerçekleştirmiştir. İşin içinde konsolosun bulunması Tuzla iskelesi civarında toplanan isyancıları cesaretlendirmiştir. İsyancılar vergi tahsiline gelen bir yazıcı ve iki kolcuyu idam ederek, başpiskoposlara, zabıtlere ve hâkimlere itaat etmeyeceklerini ilan etmiş ve Müslim ve gayrimüslim ahaliyi de kendilerine katılmaya zorlamışlardır (BOA, HAT., nr. 47052-K).

¹⁰ Belgeler, İngiliz konsolosun bu husustaki tavrını geniş olarak vermektedir.

Osmanlı Devleti, isyanı bastırdıktan sonra sorumluları cezalandırmaya başlamıştır. İlk olarak tedbir almada geciken ve devleti doğru bilgilendirmeyen Muhassıl Mehmed Emin Efendi azledilmiştir. Yerine 3 Temmuz 1833'te Kıbrıslı olan Kapıcıbaşı Mehmed Ağa tayin edilmiştir. Ada hanedanından olan Kapıcıbaşı Mehmed Ağa halkla kurduğu iyi ilişkiler sayesinde isyanı bastırmaya muvaffak olmuştur (BOA, HAT., nr. 687/33358-E).

Mehmed Ağa, Lefkoşa alaybeyini Karpaz kazasına göndermiş veğ reaya emniyet ve istimalet vermesini emretmişti. Ağa, asayişin temini için ahalinin elinde bulunan silahların da toplanmasını istemiştir. Muhassılın bu emrine üzerine itaat bildiren Karpaz ahali isyanı sonlandırmıştır. Muhassıl Mehmed Ağa'nın da Karpaz'dan sadece o senenin vergi borcunu tahsil edeceğini bildirmesi, ahalinin evlerine çekilmesini sağlamıştır (BOA, HAT., nr. 37695-A).

Muhassıl Kapıcıbaşı Mehmed Ağa'nın yerinde aldığı tedbirler sayesinde isyan bastırılmış ve ahalinin devlete olan itimadı yeniden sağlanmıştır. Ancak Konsolosların ahali ile yakın temasta bulunmaları misafir oldukları devletin iznine tabi iken, Bottu'nun bu adabı görmezlikten gelerek, Başpiskopos ile oluşturduğu cemiyet sayesinde Kıbrıs'ın Türklerden geri alınması projelerini devreye sokmuştur. Bu sebeple Mehmed Ağa Bottu'nun görevden alınmasını istemiştir. Bu talep karşısında Osmanlı Devleti ahitnamelerden doğan haklarını kullanarak, konsolos hakkında hazırlanan raporları İstanbul'daki Fransız elçisine göndermiş ve elçiden Bottu'nun görevden alınmasını istemiştir (BOA, HAT., nr. 47052-E). Ancak elçi konsolos görevden almak yerine "kendi işiyle ilgilenmesi ve bir daha iç meselelere müdahale etmemesi yönünde uyarılması" (BOA, HAT., nr. 37695. Gazioglu, *a.g.e.*, s. 303) ile yetinmişti. Elçinin bu tavrı, Konsolos Bottu'nun isyandaki rolünden devletin de haberdar olduğunu göstermiştir.

Devletin, isyan sonunda almış olduğu bütün tedbirlerde hukuku uyguladığı konusunda görüş birliği olduğu belgelere de yansımıştır. İsyanın faillerinden Gavur İmam Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'ya, Karpazlı Papaz Kalogiros ise Tuzla'daki Fransız konsolosluğuna sığınma talebinde bulunmuştu. Gavur İmam Mehmed Ali Paşa tarafından tutuklanarak İstanbul'a gönderilmiştir. Bütün uyarılara rağmen isyanı sürdürme çabasında olan Konsolos Bottu, Karpaz'da isyan eden Papaz Kalogiros'u teşvike devam ederek onun Magosa Kalesi'ni ele geçirmesi için teşvik etmiş olsa da papaz yakalanarak idam edilmişti (Metin, 1999: 147).

1833 Kıbrıs İsyânında Başpiskoposun yanı sıra Kıbrıs manastırları da rol almıştır. Kıbrıs'taki manastırlar müstahkem mevkileriyle neredeyse birer kale konumunda olmuşlardır. Bu açıdan manastırlar isyanın sevk ve yönetim merkezi haleni gelmiştir. Devletin ahitnamelerle koruma altına aldığı bu yapılar 1821 Mora İsyânı sırasında da adeta birer silah deposuna dönüştürülmüşler, bu sebeple alınan fetvalar ile yıkılmalarına karar verilmişti. Ancak Sultan II. Mahmud, reayasının gönülünü kırmamak adına bu eylemden vaz geçmiştir.

Henüz tazeliğini korumakta olan bu mesele 1833 Kıbrıs İsyânı ile yeniden nüksetmiş, manastırlar müstahkem mevkileriyle adeta birer eşkıya yuvasına dönüşmüşlerdi. Gerçekte bir ibadet merkezi konumunda olan bu binaların isyanlarda istihkam ve silah deposu mukabilinde kullanılmasını engellemek isteyen devlet buralardaki her türlü mal ve paraya el koymuştur.

İsyana katılan Başpiskopos ve piskoposların evlerinde yapılan aramalarda da manastırlarda olduğu gibi bolca silah ele geçirilmiş olması reaya vekillerinin isyandaki rolünü açıkça ortaya koymuştur. Bu malzeme delil addedilerek davalarda kullanılmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Ayrıca Başpiskopos ve isyana katkı sağlayan rahiplerin mallarına da el konulmuştur. Yapılan uzun görüşmelerden sonra manastırların yıkılmasına karar verilmiş olsa da Avrupa'da meydana gelecek yankıları sebebiyle bundan vaz geçilmiş olsa da manastırların bir süreliğine kapatılması uygun görülmüştür.

Manastırlarda yapılan aramalar sırasında ele geçirilmiş olan kutsal taç, Sultan II. Mahmud'un emriyle, isyanın çıkmasında başlıca rol sahibi olan Kıbrıs başpiskoposuna geri iade edilmiştir. Nitekim padişah, manastırlar hakkında bir genelge çıkarılmasını ve bu genelgede manastırlarda ikamet edecek rahiplerle, ayinlerde kullanılacak figür ve dinî gereçlerin dışında kalan araç gerecin, devlete teslim edilmesini emretmişti (BOA, HAT., nr, 51331).

1821'de ve 1833'te adayı ziyaret eden seyyahlar bizzat şahit olmadıkları bu isyanlar hakkında uydurma bilgiler vermekten geri durmamışlardır. Seyyahlar Osmanlı Devleti'ni katliam yapmakla suçlamak dâhil, bir dizi iftira ile karşı karşıya getirmekten çekinmemişlerdir. 1821 Mora İsyanı sonrasında Kıbrıs'ı ziyaret eden F.C.H. Pouqueville bu isyanda rol alan başpiskopos ve piskoposların suçlarının sabit olduğu gerçeğini göz ardı ederek idam edilişlerini Osmanlı Devleti'nin fırsattan istifade ettiği şeklinde izah etmeye çalışmıştır. Aynı şekilde isyan sırasında Osmanlı makamlarına karşı direnen Fransız konsolos M. Mechain'i ise kahraman ilan etmiştir (Cobham, 2002: 451-52). Adayı ziyaret eden seyyahların ortak dilinin bu şekilde olması, adanın Türklerden kurtarılması konusundaki XVII. yüzyıla ait plan ve programın XIX. Yüzyılda da devam ettirilmeye çalışıldığını göstermiştir. Bunun en son örneğini 1827'de adayı ziyaret eden Kaptan Charles Colville Frankland'ın ifadelerinde görmek mümkündür. Frankland: "Hem Türk hem de Yunan nüfus Sultan'ın boyunduruğuna karşı son derece aldırılmaz bir tutum takınıyorlar; ayrıca kendilerine yardımcı olacak bir kuvvetin bulunmaması nedeniyle de isyan olgunlaşmış değil" (Cobham, 2002: s. 455) ifadeleriyle adeta dışarıdan bir gücün müdahalesini istemektedir.

Sonuç

1571 yılında Türkler tarafından fethine kadar Kıbrıs Başpiskoposluğu dışarıdan gelen işgalciler tarafından birçok defa ortadan kaldırılmış veya başka kiliselere bağlanarak adeta susturulmuş, cemaati de ya dağıtılmış veya köleleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti, fetih sonrasında Venedik tarafından sürgüne gönderilen Kıbrıs Başpiskopos ve piskoposlarını görevlerine iade ederek kiliseyi yeniden ihya etmiştir. Başpiskoposluk süreç içerisinde önce İstanbul Rum Patrikliğine bağlanmış, daha sonra da bağımsız statü verilerek kendi nüfuz alanı olan yeni bir kiliseye dönüştürülmüş ve bir Osmanlı kurumu olarak yükseltilmiştir. Sultan II. Selim'den sonra gelen Osmanlı yöneticileri tarafından da her istediği yerine getirilmesine rağmen Kıbrıs Başpiskoposları Türklere olan vefa borcunu unutmuş ve Kıbrıs'ın Türklerden kurtarılması hususunda Avrupalı hanedanlardan yardım bekleyen, adeta bir ihanet yuvası haline gelmiştir. Bu ihanetin en belirgin şekli 1601-1651 yıllarında Savoy Hanedanı ile kurulan ilişkiler de görülür. Ancak bütün uğraşlarına rağmen ne Savoy Hanedanı Kıbrıs'a doğrudan bir çıkarma yapabilmıştır, ne de Kıbrıs Başpiskoposları bu hanedanın Kıbrıs'a hâkim olmasını sağlayacak bir tedbir düşünebilmişlerdir.

Osmanlı Devleti özellikle 1683 Viyana bozgunuyla başlayan dönemde, kendi sınırlarını korumak hususunda zafiyete düşüncü, ülkenin her tarafında bir takım isyan hareketleri görülmeye başlamıştır. Kıbrıs'ta da görülen bu isyanlarda özellikle gayrimüslim cemaat liderleri rol almış ve gözlerini Batıya dikerek ortaya çıkabilecek ilk fırsatta adayı Türklerden temizlemek için hazırlıklara başlamışlardır.

Fransız ihtilali bütün Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı topraklarında da birçok topluluğu bağımsızlık yönünde teşvik etmiştir. Ancak Fransızların başlattıkları bu uyanış, Fransızlardan çok Ruslar tarafından kullanılmış ve Balkan topluluklarının Slav kökenli olduğu fikri yayılmak suretiyle Osmanlı Devleti parçalanmak istenmiştir. Bu amaca binaen Odessa'da kurulan ve bütün slav topluluklarını bir araya getirmeyi vazife edinen okullarda bilinçlenen Rum Beyleri ve çocukları, özellikle Eflak ve Boğdan'da milli uyanışı teşvik etmek için özendirilmişlerdir. Rus konsolos ve casusları bu uyanışı bir adım daha ileriye götürebilmek için bütün Akdeniz adalarında ve Mora'da gizli ve açıktan faaliyetler yaparak Osmanlı karşıtı yeni bir Yunan milleti oluşturmak amacıyla çalışmalarını hızlandırmışlardır.

Mora ve Rumeli'de gizlice yapılan çalışmalardan bağımsız olarak Kıbrıs'ta da Ortodoks Başpiskoposlar yüzyıllardan beri süre gelen alışkanlıklarını devam ettirerek Türkleri adadan kovmak maksadıyla her fırsatı değerlendirmekte ve fitne çıkarmanın yollarını aramakta, Batılı devletlerin adaya müdahalesini sağlamak için ellerinden geleni yapmaktaydılar. Osmanlı Devleti, Fransa'nın Mısır'ı işgali sonrası Akdeniz'de durulmayan çatışmaların arasında Kıbrıs'ın da beklenmedik bir şekilde işgal edilmemesi için azami dikkat göstermekteydi. Ancak adanın yıllık vergilerini toplamakla görevlendirilen Tercüman Hacı Yorgaki'nin taviz vermeyen tutumu, reaya vekillliğini ellerinden kaçırmış olmanın verdiği hırsla hareket eden piskoposlar ve onların güdümüne girmiş olan Müslüman eşraf yönetime karşı başkaldırmak yönünde teşvik edilmişti. Özellikle Başpiskoposun da cesaretlendirmesiyle adada 1804 yılında geniş kapsamlı bir isyan patlak vermiştir. İsyân sırasında kendilerini Ortodoks değil, Rum olarak ifade etmeye başlayan topluluklar rast gele her yere saldırmaya, önüne gelenleri öldürmeye başlamış, kaleler işgal edilmiş ve Müslümanlar katledilmişti.

Osmanlı Devleti isyanın önünü alabilmek için adaya İçel Mutasarrıfı Vezir Ahmed Paşa'yı sevk etmek zorunda kalmıştır. Vezir Ahmed Paşa isyanda suçlu olan Başpiskopos ve birçok piskopos dahil bütün eşkiyayı temizleyerek 1804 isyanını sona erdirmeye muvaffak olmuştu. Ancak bu isyanın en önemli özelliği Osmanlı Devleti tebaası Müslüman ileri gelenlerin Başpiskopos ve Konsolosların kışkırtmasıyla yine bir Osmanlı görevlisi olan Tercüman Hacı

Yorgaki'yi öldürme teşebbüsünde bulunmuş olmalarıdır. Bu yönüyle ada bir taraftan Kıbrıs Başpiskoposlarının kışkırtmalarıyla imparatorluktan uzaklaşmaya, diğer taraftan da bölgede gelişen olaylara paralel olarak ada yeni isyanlara gebe bir hale gelmiştir.

1804 İsyanı, Kıbrıs'ın yaklaşık on dokuz yılına mal olmuştur. Bu yıllar boyunca devlet Kıbrıs'ta yeniden düzeni sağlamaya ve başka yerlere göçen halkı adada toparlamaya uğraşmıştır. Bununla beraber hiç beklenmeyen bir zamanda Rusların kışkırtmalarıyla başlayan ve Eflak ve Boğdan'da tutunamadığı için Rumeliye ve nihayet Mora'ya sarkan yeni bir isyan ile karşı karşıya kalmıştır. Tarihte 1821 Mora İsyanı olarak isim yapan bu isyan, Mora Yarımadasında bir Yunan Devleti kurulması amacıyla başlatılmıştır.

Devletin yeterli istihbaratının olmaması ve önlem almakta gecikmesi isyanın büyümesine ve Mora, Ege adaları, Girit ve Kıbrıs'a kadar yayılmasına sebep olmuştur. 1821 Mora İsyanı ilk çıkış anında Avrupa'dan gördüğü desteği, zaman ilerledikçe kaybetmiştir.

Osmanlı Devleti, kendi ordularıyla halledemediği bu mesele için Mısır hâkimi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı sahaya sürmüş, isyan bastırılmış olsa da, Fransızların kışkırttığı Mehmed Ali Paşa'nın akıl almaz talepleri karşısında devlet bu defa devlet kendi valisi ile çatışmaya girmek durumunda kalmıştır. Moralı Rumlar da bu durumdan istifade ile Rusların teşvik ve bedava gemi yardımlarıyla başlattıkları korsanlık faaliyetlerini kısa zamanda Avrupalı devletlere yönlendirerek, beklenilen desteği almaya muvaffak olmuşlardır. Rum korsanlar karşısında daha fazla direnemeyen Avrupalı devletler, bir baskın ile Osmanlı müşterek donanmasını yakmış ve Mora ihtilalinin bir devlet kurma talebini 1830'da yerine getirecek fırsatı yaratmışlardır. Mora'da elde edilen başarılar kısa zaman sonra önce Girit'te ve daha sonra Kıbrıs'ta da etkisini göstermiştir.

Kıbrıslı Ortodoks Rum ileri gelenlerin Filiki Eteryay ile kurdukları ilişkiler sonucunda Mora İsyanı'na benzer bir isyanı Kıbrıs'a taşımak istemişlerdir. Bu amaçla İstanbul Rum Patrikliği ile iletişime girmekten de çekinilmemiştir. Ancak durumu haber alan Osmanlı Devleti, bir taraftan İstanbul Ortodoks Rum Patriği'ni diğer taraftan Kıbrıs Başpiskopos'unu tebdil ederek hadiselere son vermiş olsa da Kıbrıs tarihinde görülmemiş şekilde büyük tahribatlara uğramış, ahalî daha güvenli yerlere göç etmek zorunda kalmıştır.

Kıbrıs'ta yürürlüğe konulan yeni yönetim şekilleri bir bir tüketilirken, Kıbrıs Başpiskoposları adanın hakimiyetini bir şekilde ele geçirmek için sürekli fırsat kollamakta, ahalinin zoruna gidecek her meseleyi değerlendirmekteydiler. Mora İsyanı'nın yaraları sarılmaya çalışırken, İstanbul'da Yeniçeri teşkilatı, ulema, ayanlar ve mütegalibe sınıfları tek tek merkezi yönetime itaate zorlanırken hem merkezde ve hem de taşrada yeni reformlar icra edilmeye çalışılmıştır. Bu reformların arasında uzun zamandır ahalinin en büyük rahatsızlık meselelerinden biri olan iltizam sistemi kaldırılmış, mukataalar yıllık olarak kiraya verilmeye başlanmış, vergi adaletsizlikleri elden geldikçe giderilmeye çalışılmıştır.

Bütün bu reformların yapılabilmesi için ülkenin kaynaklarının sil baştan oluşturulması ve yeni bir gözle tekrar düzenlenmesi gerekmektedir. Bunun için başlatılan 1830 nüfus ve emlak sayımları ülkenin büyük kesiminde tepkiyle karşılanmış, yeni vergiler alınacağı yönündeki dedikodular, bilinçsiz halk kitlelerini harekete geçirmiştir. Oysa ki, yapılmak istenen ülkenin baştanbaşa yeniden imarını sağlayacak kaynakları ortaya çıkarmaktı. Bu sayede bir taraftan gelir kaynakları yeniden tespit edilecek, diğer taraftan ülkenin acil ihtiyacı olan ve yeni kurulan ordunun asker ve hazinesinin oluşturulması sağlanacaktı. Ayrıca yapılacak nüfus sayımı ile elde edilecek sonuçlarla uzun zamandır çeşitli adlar altında alınmakta olan vergiler tek bir vergi kalemi adı altında birleştirilerek, adil bir vergi matrahı belirlenmeye çalışılacaktı. Bu sistemin yeni adı temettü idi ve kişinin bütün gelirlerinden elde ettiği yıllık karın %20'si nispetinde bir vergi kalemi oluşturularak, ahalinin huzuru temin edilecekti. Bu sebeple ülke çapında emlak

sayımları yapılırken, hazırlanan yeni cetvellerle 1830 emlak tahriri Kıbrıs'ta 1833 yılında uygulamaya konulmuş olacaktı. Ancak bu girişim Başpiskoposun bir iftira kampanyası ile geniş çaplı bir isyana dönüşünce nihayete erdirilemedi. İsyân, Başpiskopos, Fransız konsolos Bottu ve Karpazlı bir piskoposun teşvikiyle bütün adayı kapladı.

Osmanlı Devleti, ada muhassıllarıyla isyanın önünü almaya uğraşmış olsa da muhassılların iktidarsızlığı, komployu hazırlayan Kıbrıs Başpiskoposu ve Deli İmam denilen bir meczubun teşkilatlı davranışları, isyanın adanın merkezle bağlantısını kesecek derecede büyümesine sebep oldu. Avusturya konsolos vekilini öldürmesi de Osmanlı Devleti'nin Avrupa kamuoyunda suçlu duruma düşmesine sebep olmuştur. Kıbrıs Başpiskoposu sonunda istediği desteği bulmuştu ve Fransız konsolos vasıtasıyla adayı hem bir ihtilal havasına sokacak hem de Avrupa'nın desteğiyle adayı Yunanistan'a bağlayacak fırsatı yakalayacaktı. Ancak Osmanlı Devleti, hızlı hareket ederek yeni ve dirayetli bir muhassıl atayarak, duruma hâkim olmuştur. Yeni muhassıl Kapıcıbaşı Mehmed Ağa uyguladığı siyasetle Kıbrıs Başpiskoposu dahil yerel ağalar ve eski muhassılın nasıl bir kirlî oyun içerisinde olduklarını ortaya çıkarmaya muvaffak olarak, isyanın önünü almıştır. Yapılan tahkikatlar sonucunda Avusturya Konsolos vekilinin öldürülmesinin sebepleri de bir bir ortaya çıkarılmıştır. Konsolos vekilinin Başpiskopos dahil bütün ada ağalarından alacaklı olması onun bir punduna getirilerek öldürülmesine ve olayın Avrupa devletlerinin dikkatini çekecek şekilde bir nevi mağduriyet senaryosuna dönüştürülmesi sağlanmış ve adanın Türklerden alınması için Avrupa'nın desteği sorgulanmıştır.

Sonuç olarak 1570 yılında fethi gerçekleştirilen ve 1580'li yıllarda tam bir Osmanlı kuruluşu haline gelen Kıbrıs Ortodoks Rum Başpiskoposluğu, İstanbul Ortodoks Rum Patrikliği'nden bağımsızlaştırılarak adadaki Türk varlığının bir nişanesi haline getirilmişti. Ancak kısa zaman içerisinde Venedik'ten miras alınan kilise ve ruhban sınıfında Türk düşmanlığı hortlamış ve adanın Türklerden geri alınmasına yönelik birçok proje yürürlüğe konulmuştu. Bu projelerden 1601-1650 yılları arasında olanlar dış destek bulmak suretiyle yapılan teşebbüslerken, bu tarihten sonraki teşebbüslerin hepsi kaleyi içten fethetmeye yönelik olmuştur. Bu amaçla Kıbrıs Başpiskoposluğu doğrudan girişimlerden uzak kalarak 1800'lü yıllara kadar sürekli fırsatlar kollamak ve bu fırsatları kullanarak niyetini gerçekleştirmeye çalışmış ve ilk defa 1804 yılında adadaki dengeleri birbirine kırdırmak suretiyle yeni bir içten içe işgal girişimi başlatmıştır. Bu girişim 1821'de Mora İsyanının bir yansımasına dönüşmüştür. 1833'te konsoloslar devreye sokularak bütün adayı ihtilal havasına sokmak ve böylece Türkleri adadan çıkarmak gibi bir pozisyona girilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti her defasında şans eseri bu gizli oluşumlardan haberdar olmuştur. Bu sayede isyanlar bastırılabilmiş de Kıbrıs Rum Ortodoks Başpiskoposlarının gizli tezgâhları hiçbir zaman sona ermemiştir.

Kaynaklar**Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**

- A.E.-Sultan II. Mahmud, nr. 201.
 Cevdet-Askerî, nr. 46911, 492.
 Cevdet-Dâhiliye, nr. 2115, 7663, 14429.
 Cevdet-Hariciye, nr. 2239
 Cevdet-Maliye, nr. 22317, 6459.
 Hatt-ı Hümayûn, nr. 538/26518, 20572, 33740, 37750, 33358, 37695, 33940, 47052, 51331, 538/26518, 489/24004, 708/33940.
 KŞS., nr. 30.
 Maliyeden Müdevver df., nr. 9726.

Yayınlanmış Eserler

- Aktan, C. C. ve Dileyici, D. ve Saraç, Ö, (2002). Vergi, Zulüm ve İsyân. Ankara.
 Alasya, Halil Fikret (1971). "Osmanlı Hükümeti Tarafından Ortodoks Kilisesine Verilen İmtiyazlar", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara.
 Alasya, Halil Fikret (1977). *Kıbrıs Tarihi Ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*. Ankara.
 Alasya, Halit F. (1970). Kıbrıs'ta 1821 İsyânını Tertipleyenler. *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı: 87, Ocak: 207-208.
 Anagnostopoulou Sia (2002). "Les Rapports De L'eglise Orthodoxe Avec Le Kapudan Pacha (Fin Du Xviiième-Début Xixème Siècle)", *The Kapudan Pasha His Office And His Domain*, (Ed. Elizabeth Zachariadou). Rethymnon.
 Aydın, Mahir (1990). "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri". *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989) Bildiriler*, İstanbul, s. 81-106.
 Bedevi, Vergi (1966). *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Kıbrıs Tarihi*.Lefkoşa.
 Bilgin, Feridun, "Tunus Üzerinde Osmanlı-İspanyol Hakimiyet Mücadelesi (XVI. Asır)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:12 Sayı:44, Kış 2013, s.181-201.
 Bozkurt, İsmail (2001). *Kıbrıs Tarihine Bir Bakış*, Ankara.
 Cassia, Paul Sant (1986). "Religion, Politics And Ethnicity İn Cyprus During The Turkocratia (1571-1878)", *Arch, Europ. Social.*, XXVII, s. 3-28.
 Çevikel, Nuri (2000). *Kıbrıs Eyaleti; Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)*, Gazimağusa.
 Çevikel, Nuri (2012) "Osmanlı Kıbrıs'ında Müslim-Gayrimüslim İlişkileri Ve İhtidâ Meselesi (1746-1801)", *ICANAS-38 (38th International Congress of Asian and North African Studies)*, 10-15 September 2007 Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, II. Cilt (Tarih ve Medeniyetler Tarihi), s. 937-965.
 Cobham, Claude D. (2002). *Excerpta Cypria Materials of a History of Cyprus*. (Çvr. Ata Atun), *Excerpta Cypria'dan Magusa Yazıları*, Ankara.
 Cobham, Claude Delaval (1908), *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus*, Cambridge.
 Çoruh, Haydar (2017). *İkinci Mahmud Döneminde Kıbrıs*, TTK Yay., Ankara.
 Darcan, Hasan (2013). "Athanasius ve İznik Konsili", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XV, Sayı: 28 (2013/2), s. 169-191.
 Dinç, Güven (2010). *Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)*, (Doktora Tezi, Antalya Üniversitesi, SBE), Antalya.
 Erdoğan, Mehmet Akif (1997). "Kıbrıs Adası'nın 1831 Tarihli Osmanlı Nüfus Sayımı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 12, İzmir 1997, s. 80-93.

- Fedai, Harid (2000). *Kıbrıs Müftüsü Hilmi Efendi- Şürler-*, Lefkoşa.
- Gazioğlu, Ahmet C. (1994). *Kıbrısta Türkler (1570-1878)*. Lefkoşa.
- Göktürk, Turgay Bülent (2015). "Rum Ortodoks Kilisesi'nin Kıbrıs'ta Karar Alma Sürecine Etkisi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Xv/30 (2015-Bahar), S. 295-345.
- Gündoğdu, Birol (2012). *Ottoman Constructions of the Morea Rebellion, 1770s: A Comprehensive Study of Ottoman Attitudes to the Greek Uprisings*, (Dr. Tezi, Near and Middle Eastern Civilizations University), Toronto.
- Gürkan, Haşmet M. (2000). *Tarih İçinde Kıbrıs*. Kıbrıs.
- Gürkan, Haşmet Muzaffer (2000). *Tarih İçinde Kıbrıs*, Kıbrıs.
- Hackett, John (1901). *A History Of The Orthodox Church of Cyprus from The Coming of The Apostles Paul and Barnabas to The Commencement of The British Occupation (AD 45-AD 1878): Together With Some Account of The Latin And Other Churches Existing in The Island*, London.
- Hadjianastasis, Marios (2015). *Frontiers of the Ottoman İmagination (Studies in Honour of Rhoads Murphy)*, (Edit. Marios Hadjianastasis), Leiden/Boston, s. 139-167.
- Hakeri, Bener Hakkı (1993). *Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi*, Ankara.
- Hill, George (2010). *A History of Cyprus*, Vol. 2 (The Frankish Period 1192-1432), Vol. 4 (The Ottoman Province The British Colony, 1571-1948), Cambridge.
- İnalçık, Halil (1964). "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi (Kıbrıs ve Türkler)*, III, Sayı: B2, Ankara s. 27-58.
- Jennings, Ronald C. (1941). *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571- 164*, New York.
- Kaffa, Elena (2008). *The Greek Church of Cyprus, the Morea and Constantinople during the Frankish Era (1196-1303)*, (Doktora Tezi), School of History and Archaeology University of Wales, Cardiff.
- Kiss, Tamas (2016). *Cyprus in Ottoman and Venetian Political İmagination*, Cilt: 1489-1582, (Doktora Tezi, Central European University), Budapeşte.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (1995). "Osmanlı Sosyal ve İktisâdî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri". *Bellekten*, Sayı: 225, Ankara, s. 395-412.
- Kyrris, Costas P. (1996). *History of Cyprus*, Nicosia.
- Lubin, Matthew (2012). *Aftermath Of War: Cypriot Christians And Mediterranean Geopolitics, 1571-1625*, Doktora Tezi, University of North Carolina.
- Luke, Harry Charles (1921). *Cyprus Under The Turks (1571-1878)*, London.
- Maier, Franz Georg (1968). *Cyprus From the Earlist Time to the Present Day (Trans, from the German by Peter George)*, London.
- Mango, Cyril – Ševčenko, Ihor (1973). "Some Churches and Monasteries on the Southern Shore of the Sea of Marmara", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 27, s.235-277.
- Metin, H. (1999). *Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış*. Lefkoşa.
- Michael, Michalis N. (2009). "Introduction: The Unchanging "Turkish Rule", the "Fair Ottoman Administration" and the Ottoman Period in the History of Cyprus", *Ottoman Cyprus: A Collection of Studies on History and Culture*, (Edit. Michalis N. Michael, Matthias Kappler and Eftihios Gavriels), Wiesbaden, s.9-24.
- Mikropoulos, Tassos A. vd. (2008). *Elevating and Safeguarding Culture Using Tools of the Information Society: Dusty traces of the Muslim culture*, ESCUTIS, Greece.
- Moss, Vladimir (2012). *Autocracy, Despotism and Democracy: An Historical Approach to the Relationship between Orthodoxy and Politics Part 3: The Age Of Revolution (1789-1861)*,.

- Munro, John -Zahi Khuri (1984). *Cyprus: Between Venus And Mars*, Lübnan.
- Özdemir, Yavuz-Çiydem Erol (2017). “Osmanlı Coğrafyasında İlk Devrimci Örgüt: “Philiki Eteryia”, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 14, Aralık, s. 24-45.
- Papadopoulos, Theodore (1967). ‘Orthodox Church and Civil Authority’, *Journal of Contemporary History*, Vol. II/4, October, s.201-209.
- Pirinççi, Ferhat (2006). “Yunan Ulusal Kimliğinin Oluşumu Sürecinde İçsel Ve Dışsal Parametrelerin Analizi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı: 46/1, s. 53-78.
- Purcell, H. D. (1969). *Cyprus*, New York.
- Roudometof, Victor-Michael, Michalis N., “Church, State and Politics in 19th Century Cyprus”, January 2010, s. 1-8, <https://www.researchgate.net/publication/281863976>
- Şahin, İsmail (2005). *Kıbrıs Başpiskoposluğu (1571-1821)*, (Yüksek Lisans Tezi, A.Ü, SBE), Ankara.
- Samur, Sebahattin (1996). “XIX. Yüzyıla Girenken Osmanlı Devleti’nde Konsoloslar ve Konsolosluklar”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: IX, Kayseri, s. 97-112.
- Smilden, Jean-Erik (2007). *Histories of Cyprus: The Disputed Years of Ottoman Rule, 1571-1878*, (Master Thesis, Universitetet I Oslo).
- Spyridakis, C. (1964). *Abrief History of Cyprus*, Nicosia.
- Tellan, Elif Bayraktar (2011). *The Patriarch And The Sultan: The Struggle For Authority And The Quest For Order In The Eighteenth-Century Ottoman Empire*, (Thesis of Doctora, İhsan Doğramacı Bilkent University), Ankara.
- Trostyanskiy, Sergey (2011). “Cyprus, Autocephalous Orthodox Church of”, *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, Edit: John Anthony McGuckin, Volume I(A–M), s. 171-173.
- Tutaman, Ferda Tuncer (2017). “1489-1570-Kıbrıs’ta Venedik Hâkimiyeti”, *Tarihte Kıbrıs*, Cilt: I, Akdeniz Karpaz Üniversitesi, s. 97-115.
- ÜNAL, Ayhan A. (2002). “XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Cezâyir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz-Ege Adaları ya da Kapudan Paşa Eyaleti)”, *Türkler*, Cilt: IX, (Ed. H.C. Güzel), Ankara.
- Ursinus, Michael (2002). “The Tersane and the Tanzimat, or How to Finance a Salaried Fleet”, *The Kapudan Pasha his Office and his Domain*, (Ed. Elizabeth Zachariadou), Rethymnon.
- Yeniçeri, Özcan (2005). “Viyana'dan Kıbrıs'a Topyekûn Gerileme”, *Global Strateji Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 2, İstanbul.